

Peder og Magdalene Moos

»Fra min ungdoms lyse slot«

II

Af *Svend Moos*.

Fars første tid i Nybøl.

Jeg kan i protokollen for Sundeved frimenighed se, at det, far har været optaget af, ud over at passe sin gård, var at være med i den kreds i Sundeved og på Broagerland, der med pastor R. Thomsen^o fik oprettet frimenigheden.

Han åbnede sit hus for dem, så at de, der gerne ville, efter det mere offentlige kristelige møde i Nybøl kro kunne komme til alters i farsorstue.

Jeg kan se, at det ved et møde i marts 1902 hos Peder Moos i Nybøl blev bestemt at oprette frimenigheden for Sundeved. Ved samme møde blev det også besluttet at bygge en kirke. Der blev nedsat et byggeudvalg på tre mand: Jørgen Zachariassen, Dybøl, Peder Moos, Nybøl, og Nis Sebbesen, Bøffelkobbøl, med førstnævnte som formand.

Jeg kan i Zachariassens redegørelse for hele byggearbejdet se, at en stor del af inventaret er skænket til kirken flere steder fra. Døbefonten, skriver han, havde Peder Moos fundet liggende på hovedet på sin svogers gård i Undelev, hvor den sikkert i mange år var blevet brugt som ridesten, en sten, man brugte for derfra at stige til hest.

Han havde fået den foræret af svogeren og tog den med hjem, og nu kom den til at stå i vor nye kirke. Den stammer fra en nedbrudt kirke i Bjerndrup.

Der knytter sig nogle morsomme historier til den tid.

Under byggearbejdet fulgte far og Zachariassen tit op for at se til det. Håndværkerne sagde da til hinanden: »Så nu kommer

skam Moses og Zacharias og ser til os igen«. Også om den tid, pastor R. Thomsen boede i aftægten hjemme, kan der fortælles.

Hans søn Kresten Refslund Thomsen, den senere amtmand i Åbenrå, blev født i Broager, men flyttede som to års dreng med sine forældre til Nybøl. Han var en rigtig gut, der intet var bange for, heller ikke vand. Vi havde en branddam lige syd for laden, den gik han flere gange ud i, så far eller en anden måtte hjælpe ham i land. Sådan også en dag, far stod og lagde i tærskværket, da et af børnene kom løbende og råbte: »Far, nu er Kresten ude i dammen igen«. Far blev arrig, og da han fik fat i drengen, tog han ham i benene og skvulpede ham nogle gange frem og tilbage, for at han skulle få vandskræk. Om det hjalp, ved jeg ikke, men amtmand Thomsen og far morede sig over historien, den dag Kresten Thomsen besøgte os for at overrække far ridderkorset.

Far var i sin første tid i Nybøl også meget optaget af sine processer med de tyske myndigheder. I sine erindringer har han skrevet om, hvordan de ville tage forældreretten fra ham. Han kunne ikke få sin ældste datter ud af skolen, da tyskerne vidste, at far ville sende hende på en efterskole i Danmark. Den førnævnte nabo, den tysksindede pastor Müller, var lokalskoleinspektør og fars stejle modstander. Far idømtes mange bøder alle de gange, han var stævnet for retten, men han lod det gå videre, helt op til kammerretten i Berlin, og her blev han pure frifundet.

Far taler i en efterskrift om, at han og præsten blev gode naboer og respekterede hinandens anskuelser. Pastor Müller var ked af, at frimenighedskirken skulle ligge i hans sogn, men far forklarede ham, at det ingenlunde var rettet mod ham personligt, men at vi netop her havde fundet så god en plads, så den kunne komme til at ligge midt i Sundeved. Den kom jo da også til at hedde »Sundeved Frimenighedskirke«.

Da pastor Müller blev pensioneret, flyttede han sydpå, men forinden kom han på afskedsbesøg i vort hjem. De sang sammen til en datters orgelspil og skiltes som venner.

Et andet besøg bør også nævnes. Det fandt sted i 1906, da vor gård brændte. Pastor Müller kom da straks over og hjalp til som en god nabo. Han reddede en skuffe med værdifulde papirer samt en kultegning af Krüger, der havde følgende tekst om bil-

Familien Mads Jensen, Jegerup. Fra venstre til højre ses Sara, senere gift med Hans Pedersen, Stenderup, Sundered, fru Bodil Jensen, Magdalene, senere gift Moos, Ingrid, senere gift med Thade Petersen, Haderslev, Kjerstine, senere gift med Falle Lildholdt, Løjt, Mads Jensen, Hans Jensen, siden „Tornumgård“ og Gudrun, gift med Hans Pedersen, Egense, Svendborg.

Fotografiet er taget hos L. N. Christensen, Haderslev, den 25. september 1894.

ledet: »Vi er danske — vi ville forblive danske — vi ville behandles som danske«. Også fars lange pipe med rød-hvide duske og kong Frederik den Syvendes billede i relief reddede han. Mere tysk var pastoren dog ikke, skriver far.

Mors barndom og ungdom.

Min mor, Magdalene Moos, er født i Jægerup ved Haderslev den 4. september 1872. Hun var datter af gårdejer og kolportør Mads Jensen, født den 16. juni 1839 i Asperup på Fyn, og hans hustru Bodil, født Pors, i Oksenvad den 25. juni 1840.

Mads Jensen var en meget ivrig forsøgslandmand og har udgivet flere bøger om landbrug, men også om andre emner, særlig kristelige, som var fremme i den tid. Om hans liv og levned er der skrevet en del, f. eks. i »Før konsulenternes tid« og i »Fest-

skrift til jubilæet for Nordslesvigsk-Landboforening«, skrevet af Mads Gram, Københoved, og Marten Refslund Poulsen, Bovlund. Pastor Thade Pedersen, Haderslev, har skrevet om ham i sin bog »Frimenighederne i Nordslesvig«, og den 30. juni 1959 i halvtredsåret for Mads Jensens død findes en artikel i »Hejmdal« skrevet af Simeon Sørensen, Hajstrup.

Om Bodil Jensen er der af hendes yngste datter, fru Ingrid Thade Pedersen, skrevet i bogen om nordslesvigske kvinder. Her vil jeg fortælle enkelte træk fra mors hjem, som hun har fortalt os børn. Mor fortalte tit om sit hjem, og i hendes allersidste dage kunne vi mærke, at hendes tanker ofte var hos hendes mor og far i Jægerup.

Man har sagt om mor, at hun var både myndig og mild, og det er rigtigt. Det myndige havde hun efter sin far og det milde efter sin mor.

Det mest nærliggende billede for mig, og det, som gjorde et stærkt indtryk på os børn, er billedet af bedstemor, der går på en markvej, som var lige på den anden side af havehegnet. Jorden i Jægerup var jo meget let, og bedstefar eksperimenterede altid, så de kørte økonomisk stramt. Når det var tørt, og de længtes efter regn, gik bedstemor ude på markvejen, og børnene kunne inde i haven høre, at hun gik og bad, ja, ligefrem samtalede med Vorherre, om han dog ikke snart ville lade det regne. Mor længtes alle dage efter hende.

Mor fortalte meget om sin fars forsøg i toften, som var på tre tdr. land og udelukkende blev brugt til dette formål. Her blev vel de første roer i Nordslesvig sået. Børnene skulle hjælpe til, og det foregik på den måde, at hver fik en lille pose med runkelroefrø, som de så med en finger skulle trykke een kerne ad gangen ned i jorden fra med passende afstand. Det tog til ryggen en lang dag.

Mor har også fortalt om, hvor kedeligt det var at skulle hakke ukrudt bort i de lange læhegn og i den planteskole, bedstefar havde, hvor han eksperimenterede med hvilke arter, der var bedst.

Mads Jensen var vel også en af de allerførste, der begyndte med at ensilere roetop, det har været allerede i 1884, og mor fortalte, hvor forarget byen var. Alle gårde lå jo samlet, så der var dejlig duft til alle.

Der kunne også ske noget i forsøgsmarken, der ikke var beregnet. En gang kom bedstefar ind og var alt andet end blid. Han havde forsøgt med en ny slags hvidkål, der nu stod store og fine, og så havde en af småpigerne moret sig med at høre, når brødkniven — der var blevet brugt meget grundigt — sagde rits, hver gang den skar en dyb flænge i de spændte hoveder. Hun havde været de fleste rækker igennem.

At bedstefar var usnobbet og kunne more sig på egen bekostning, beviser følgende: En gang kom han hjem og fortalte med stor fornøjelse om et møde, han havde været til i foredragsforeningen, hvor han havde bebrejdet en malersvend, at han var fuld. Bedstefar havde holdt en længere formaningsstale for ham, som denne påhørte med svajende krop. Da bedstefar omsider holdt op, sagde maleren: »Hold ved mig, Mads Jensen, så ska a spark dig«.

Eller en anden gang han kom hjem fra et møde om oprettelsen af et andelsmejeri. Bedstefar, der holdt mange foredrag, havde jo ordet i sin magt og var ikke bange for at fremføre sin mening. En nabo, der ikke var så veltalende, råbte, da han blev afbrudt: »Her gælder det ikke om, hvem der har mest »snut«, men hvem der har mest mælk«.

At mor var god til at drille, har hun vel ikke selv fortalt. Far måtte ordentlig holde for, den tid han tjente der. Mor kunne jo ikke drømme om, at hun en halv snes år senere skulle blive hans kone.

Hendes eneste bror, Hans Jensen, Tornumgård, blev en gang, de sad og spiste, og mor var særlig slem ved ham, så vred, at han med et: »Din maggesovs« (mor hed jo Magdalene) sendte sin gaffel efter hende, så den satte sig fast i hendes ene kind.

Mor viste i en meget tidlig alder, at hun gerne ville sætte noget igennem. Den seksårige søster Kjerstine blev af sin mor bedt om at gå hen til købmanden, men hun var meget bekymret, havde så svært ved at få døren til butikken op, men den fireårige Magdalene var straks parat: »A ska nok gå med dig, og så ska a spark æ dør op«.

Mor fortalte om alle, der kom i hendes hjem, særlig dem nordnås fra. Mest optaget var børnene nok af Morten Eskesen. Han og bedstefar kunne godt sammen, men også svæve så højt, at

bedstemor havde sit mas med at få dem ned på jorden igen. Georgia la Cour Pedersen,¹⁰ Skibelund skrev en gang til bedstemor: »Det var da godt, du og Mads fik hinanden, for ellers var han da fløjet til himmels, og du sunket i jorden«.

Mor fortalte om et besøg af Morten Eskesen. De kunne fra vinduet se ham komme ind over gårdspladsen; de så ham ligesom gå og slå takt med armene. Han blev stående midt i gården, så ud i luften med hovedet lidt på skrå, men fortsatte med sine mærkelige armbevægelser. Børnene var målløse og blev det ikke mindre, da han som i drømme fortsatte sin gang over gården, ind ad døren og kom ind i stuen uden et ord eller goddag; men nu hørte de dog, at der i takt med armbevægelserne blev brummet en melodi. Han gik hen og satte sig ved bedstefars skrivebord, tog papir og pen, og der skrev han så melodien til »Nu tak for alt ifra vi var små«, som vi synger den dag i dag. Da den var sat på noder, gik han frem og tilbage i stuen og sang alle versene den ene gang efter den anden, bød de andre synge med og holdt ikke op, før alle kunne den. Så satte han sig ned ved bordet med med et: »Nu var det rart med lidt mad, Bodil«.

Mor fortalte om de lange køreture om søndagen til frimenighedens gudstjenester i Rødning. De skulle meget tidligt hjemmefra. Bedstemor og en af døtrene gik om sommeren i forvejen for at være færdige med malkningen, når vognen med de øvrige kom. De havde søndagstøjet med, og bedstemor og hendes hjælper skiftede tøj bag en busk. Køreturen fortsatte så den 18 km lange vej til Rødning.

Da mor skulle gå til præst, var vejen dog for lang; hun kom i den tid i huset hos Peder Fredslund i Hygum. Mor blev konfirmeret af Cornelius Appel i Rødning.

Mor fik sin første plads hos Jens Boysen i Studsbøl, og der var hun glad for at være; hun var på den anden side også meget glad for, at det ikke var ret langt hjemmefra. Mor længtes alle dage hjem. De første mange år, hun boede i Nybøl, måtte hun op på landevejen hver morgen for at kunne se ud; hun var vant til det vide udsyn hjemmefra.

I Studsbøl var det en rigtig gård med mange heste og dyr i det hele, og Jens Boysen var en rigtig bonde, der ikke altid skulle eksperimentere som hjemme. I Jægerup havde de ved køb og for-

pagtning fået megen jord at drive. Mens mor var i Studsbøl, var det den ny kunstgødning, bedstefar var optaget af, og han havde fået en hel waggon af den slags, der nu skulle fragtes fra stationen og ud i marken. I denne anledning havde han lånt en kassevogn af Jens Boysen. Da mor efter fyraften som så ofte før var på vej hjem på besøg, så hun nu Jens Boysens vogn holde midt på vejen, den var brudt sammen under den store vægt. Mor blev meget ulykkelig, hun vendte om og gik tilbage til Studsbøl og listede i seng.

Mor havde alle dage været ferm til at hjælpe til med malkning og ikke mindre ferm til at behandle mælken i det vandmejeri, de havde på gården.

Det blev nu bestemt, at hun skulle lære til mejerske, og hun kom i lære på mejeriet i Mellerup oppe ved Randers. Bestyreren havde tjent hos bedstefar.

Mor har aldrig fortalt ret meget om opholdet der, men det skinnede igennem, at hun led meget af hjemlængsel. Hun har vel skrevet hjem om det, så hun blev meget, meget glad, da hun fik brev hjemmefra, at hun måtte afbryde læretiden og komme på Hejls efterskole.

Ved opholdet der, har mor altid sagt, fik hun lært at bruge sin pen. Det har vi børn vel nok nydt godt af i hendes mange, mange breve til os, når vi var ude i plads. Det var, som om vi selv havde været med den dag eller uge, hun beskrev for os.

Mor fik efter en længere tid hjemme som pige plads på Nørremølle i Sundeved. Der var vel noget om, at det ikke rigtig blev, som det var lovet hende ved fæstemålet. Selv om hun ellers blev glad for at være der, sagde hun op, og det holdt hun fast ved. Det passede dem ikke rigtig i Jægerup, men da mor så skrev, hun havde lovet at tage over til Peder Moos i Nybøl, hvor konen lå meget syg, og der var tre små børn, hvoraf den mindste knap kunne stavre rundt, blev hendes mor og far tilfredse.

Mor kom så til Nybøl, hvor hun passede hus og børn og den syge kone, til hun døde af tuberkulose, den forfærdelige sygdom, man den gang stod hjælpeløs overfor.

Min ældste halvsøster har fortalt, hun godt husker den dag, min mor fra sin plads på Nørremølle var i Nybøl og lovede far at komme over for at hjælpe. Hun husker også, at hendes mor,

Johanne Lildholdt, lige inden hun døde, forærede min mor et stueur, og at hun sagde: »Hvergang det slår, skal det minde dig om min tak, fordi du kom«.

Der gik omtrent to år fra Johanne Lildholdts død den 12. oktober 1893, til mor blev fars kone, mor var da kun 21, og far var 41 år.

Inden brylluppet tog mor på Askov, men hun havde fået sin ældste søster Kjerstine, der senere blev gift med Falle Lildholdt, til at holde hus for far imens. Efter Askov-opholdet kom mor hjem til Jægerup til april, og jeg ved fra hendes mor og søskende, at hun ikke havde det let. Den sidste nat før brylluppet lå mor og hendes mor i samme værelse, og bedstemor har fortalt, at det, der pinte mor, var, om hun kunne blive noget for de tre børn, der var. Hen på morgenstunden havde hun det meget bedre og sagde til sin mor: »Jeg kan ikke lade være med at tænke på den lille størrelse, der går dernede og tuller rundt«.

Mor var glad for børn, det viste hendes senere arbejde med oprettelsen af børnehjemmene i Tandselle, Sønderborg og Rønshoved. Ingeborg Refslund Thomsen har i en radiotale om mor fortalt, at til et bestyrelsesmøde, da der var stor betænkelighed angående økonomien, og mor stod ene overfor de andre, sagde hun: »Sidder I der og taler om penge, hvor det er små børn, det gælder! Pengesagerne skal jeg nok få ordnet«. — Hun rejste til København og fik dem ordnet.

Jeg ved, far alle dage var mor dybt taknemmelig, at hun kom, og det var vel kærligheden fra fars side, selv om det måske ikke altid var mor bevidst, der gav hende ro og styrke til at overkomme alt det, hun førte igennem.

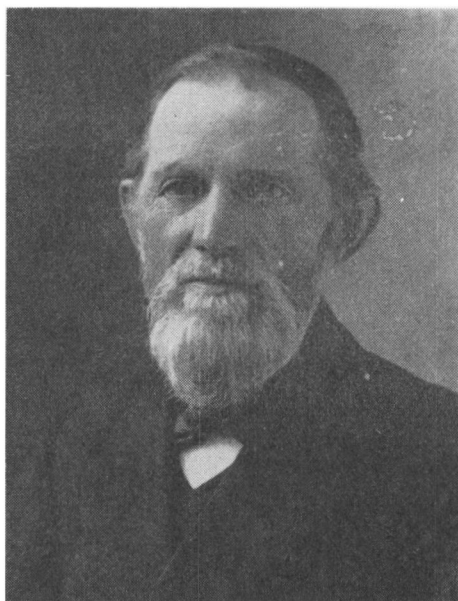
Så holdt far og mor bryllup i 1895 i Jægerup. De blev viet i et telt, bedstefar havde fået rejst i gården.

Vielsen blev foretaget af pastor L. B. Poulsen, Bovlund.

Mor og far.

Når jeg har afsluttet eller vil begynde et afsnit, må jeg for det meste fundere over, om det, der er skrevet, nu også i virkeligheden var så lyst. Jeg må indrømme over for mig selv, at det er den lyse tone, der er mest fremhævet. Jeg har arbejdet på at få det mørkere, hvad det sikkert var, da det oplevedes, men hvor-

Magdalene Moos.

Peder Moos.

Fotografierne stammer fra årene 1912-1914.

for skal man anstrenge sig for at få det gjort mere mørkt; det er jo dog det lyse, man husker.

Jeg ved, at der ikke havde været det ubrydelige sammenhold i den store søskendeflok, vi er, hvis det ikke var mindet om far og mor og det hjem, de skabte for os, der stadig samler os.

Jeg har i det, der er skrevet om fars tid, før mor kom, fortalt om fars tilslutning til frimenigheden. Vennekredsen, der kom sammen her, blev fars venner livet ud. De kom meget sammen, og mor blev straks optaget her og følte sig hjemme blandt dem. Det var jo som en fortsættelse af alt hjemmefra. Til kredsen hørte vore nærmeste naboer, Hans Ludvigsen og hans kone, og nogle år efter ligeledes sønnen Valdemar, da han blev gift med Mimmi Pedersen fra Stenderup og overtog gården. Mimmis far, Hans Pedersen, blev senere gift med mors søster Sara, der i nogle år havde boet hjemme hos os og var menighedssygeplejerske.

De tre hjem fik meget, næsten daglig, samkvem med hinanden. Så var der Jørgen og Sofie Zachariassen i Dybbøl. Far og han

var jo meget sammen i arbejdet med at få oprettet frimenigheden og få bygget kirken, og det venskab, der kom til at bestå mellem de to hjem, holdt alle dage. Vi kom meget sammen. Det hørte så absolut med til julen, at vi alle hjemmefra skulle til Dybbøl tredie juledag.

Så blev der spændt to heste for »æ kalæs«, en charabanc, vi havde, med en kaleche over, og der blev vi stoppet ind. En eller to af de største drenge fik lov at sidde ude på forsædet, hvor far var kusk. Mor, døtrene og de mindste sad inde bag i. Når vi så rullede ind under det store kastanjetræ på gårdspladsen i Dybbøl, kom Sofie og Jørgen Zachariassen ud og tog imod, og idet Zachariassen hev os ned, talte han, men han snød; han talte 2-4-7 o. s. v., og der kom mange bemærkninger om alle de børn, Peder Moos dog havde.

I Dybbøl var der velstand, og sikke'en julefest, de holdt for os, med alle de julegoder, der var proppet i en julepose til hver.

Jørgen Zachariassen var en af de førende indenfor danskheden i Nordslesvig, både i den politiske kamp og ikke mindre i kampen for bevarelsen af jord på danske hænder. Hans stemme havde vægt overfor låneinstitutionerne, når det økonomiske skulle ordnes.

Vi børn elskede ham, han var vores helt. Vi kunne mærke, han kunne lide os, og jeg ved, at han rent pekuniært har givet en håndsrækning til en af mine søstres uddannelse. Det skal også fortælles, at Sofie og Jørgen Zachariassen var med til alle konfirmationsfester hjemme. Gaven til hver af os var et førsteklases lommeur, og flere af os har det den dag i dag.

Når vi havde gæster hjemme, kom han tit op til os børn, der pænt holdt til oppe på forhøjningen i stuen. De andre sad nede i selve stuen om det runde bord. Der blev der drøftet, eller mor læste højt, eller der blev spillet og sunget. En af søstrene spillede på orgel sammen med en anden på violin.

Blev vi så for højroastede på forhøjningen, kom det gerne fra mor: »Nu skal Zachariassen og drengene være lidt mere stille«.

Om hans gode humør, slagfærdighed og frie væremåde kan fortælles nogle træk. Zachariassen's og mor og far rejste med tog sammen til et eller andet møde og kom ind i en kupé, hvor de bredte sig for at beholde den for sig selv. Der kom en meget fin

dame ind, og da de ikke straks rykkede sammen, kom det stramt: »Der skal sidde tre på hver bænk«. Zachariassen så forbavset op; i det samme kom konduktøren, og Zachariassen sagde straks: »Den dame der siger, at der skal sidde tre på hver bænk«. Konduktøren: »Ja, men det er da rigtigt nok«. Zachariassen med et lunt blik: »Ja, men hvordan så, når I ikke har passagerer nok?« Damen forsvandt.

Zachariassen kom en gang ind på posthuset i Sønderborg, hvor han selvfølgelig talte dansk. Den brøsig tyske funktionær brølte: »Ich kann nur eine Sprache!« Zachariassen, idet han rankede sig: »Ich aber kan tvo«.

Et andet træk: Klaus var engang øjenvidne til følgende, da han holdt i Zachariassens mejerigård som mælkekusk sammen med flere andre. Der kom en strunk, stolt tysk løjtnant taktfast marcherende foran sit kompagni ned ad Zachariassens private markvej, der gik gennem en port ind i mejerigården. Zachariassen lod løjtnanten passere, men sprang bag hans ryg hen og smækkede porten i, uden at løjtnanten mærkede det. Denne blev først klar over, at han gik ene, da han ikke hørte de sømbeslåede støvler trampe i brostenene. Der blev en farlig ballade, men Zachariassen slap med den begrundelse, at han var blevet skrækslagen over udsigten til, at alle de mange heste for mælkevognene i vild panik ville løbe løbsk.

Det venskab, der var mellem de to hjem, fortsatte i lige så høj grad, da Nicolai Christensen og hans kone, Grethe, kom hjem til Dybbøl. Kloj, som vi altid kaldte ham, og som han selv underskrev sine breve til os med, var Zachariassens stedsøn; Sofie Zachariassen havde været gift før.

Far og Zachariassen, der var jævnaldrende, var over deres bedste alder, da genforeningen var overstået. Far fyldte 70 i 1922. De havde hver mistet en søn, som ellers havde været den naturlige arvtager, i krigen, vi andre var for unge. Det var ikke let for deres generation at omstille sig til dansk måde at drive landbrug på.

Nicolai Christensen, der ejede en gård i Hovst ved Haderslev, forpagtede den ud og kom hjem til Dybbøl.

Far var urolig for den landbrugskrise, der nu kom, så han tog over til Dybbøl og rådførte sig med Nicolai Christensen.

Denne lovede at hjælpe og kom i mange år over til os i hvert kvartal og hjalp med at gøre stillingen op. Vi kom over krisen uden at måtte ty til de for landbruget så nedværdigende akkordlove og deslige.

For at billedet skal være helt, må jeg også nævne, at da Zachariassen kom i knibe, kom han over til os. Far ringede efter Jens Christensen, Smøl, også en af vore gode meningsfæller og gode venner, og der blev holdt en alvorlig rådslagning. Jeg hører den solide og stabile Jens Christensen sige: »Du ved, vi er parate til at gå ind med vore gårde for at hjælpe«. Hvordan kan ikke huskes, men der blev handlet. Zachariassen havde sammen med Rasmus Jensen, Høng, købt huse i Flensborg, men det blev jo en fejlspækulation.

En morgen kom Zachariassen over og spurgte, om jeg ikke ville tage til Fyn. Han havde måttet overtage Gl. Klingstrup, en herregård ved Vejstrup, og den skulle nu tilsåes. Vi havde avlet hvidkløverfrø, og far sendte 100 kg derover. Det var for mange penge den gang. Dagen efter, jeg var kommet derover, blev gården imidlertid solgt; frøet var desværre kommet, så det røg med.

Jeg har egentlig ikke villet fortælle om fars funderen over vilkårene som landmand før og efter 1920, men det skal med. Det var jo grundlaget for det liv, far og mor levede, i det hjem, de fortsat skabte for os, trods den strenge økonomiske tid, der kom. Det kneb for far at indordne sig under den danske måde at drive landbrug på, som det vel kneb for alle på hans alder, der måtte blive ved.

Når jeg nu tænker på bestemte træk eller billeder, om man vil, ser jeg far stå for gavlen af bagehuset, hvor han havde lavet sig en bænk. Gavlen vendte mod øst, man havde udsigt ned over et stykke af gaden og ned over engen, hvor bækken løb. Længst ude så man frimenighedskirkens slanke spir række op over beplantningen. Jeg havde været nede ved bulbroen efter returnmælk fra mejeriet. Det gik meget opad, og kærren var tung. Man kunne altid se, når far havde noget på hjerte; kærren fik lov at stå, og vi satte os. Jeg husker, far tog bankbogen op. Han havde været oppe på Andelskassen, og de havde overvist skatter og renter. Det var jo nemt. Var der ikke penge nok, alle afregninger gik automatisk ind på kontoen, steg bare gælden. Far var urolig; det

måtte ikke kunne lade sig gøre på den måde, man havde ikke den rigtige føling med det.

Far var en reel mand. Der blev ved hans grav, af en af præsterne, sagt: »Han var en israelit, i hvem der ikke fandtes svig«.

Det var ham imod at skulle sende produkter ud af gården, før de var sat i pris og solgt. Når der kom en afregning, kunne far tage den med to fingre, lægge den uåbnet hen og sige »Pøj«.

Det var ham så inderligt imod at skulle eksistere på det grundlag, og det var vel den egentlige grund til, at han opgav at ville lede driften af gården.

Så selvstændige var det slægtled i fars alder, der nu kom hjem til Danmark.

Far kunne være stejl, gik ikke af vejen for en proces, om nogen gik ham for nær, f. eks. med en vejret eller en drænledning. Det viser jo også hans proces mod de tyske myndigheder, omtalt andet steds. Far har aldrig tabt en sag.

Det var ikke bare dem, der åbenlyst gik ind i L. S. og andre bevægelser i den forfærdelige landbrugskrise efter genforeningen, som ikke kunne omstille sig til dansk måde at drive landbrug på. Denne krise var jo meget værre hernede på grund af de afribbede gårde med den udpinte jord, og tillige et stykke tid med indtægter i den nedadraslende mark og udgifter i den dyre krone.

Nej, der var mange, der ikke kunne finde sig tilrette, men det kom kun frem indendørs. Der var jo det kære Danmark at tage hensyn til.

Der havde været økonomisk gode tider før; vi boede indenfor det store marked, der kunne aftage alt. Det, der blev købt, skulle man selv bruge, og der var ikke noget med kun at aflevere, og så bare vente på afregning.

De, der nu aftog, skulle handle og tjene på det. Her var landbruget det eneste, landet reelt havde af ressourcer. Bønderne skulle producere, andre skulle afsætte, og det var kun bønderne, der havde risikoen. Hvor er de flinke og hjælpsomme for at få os til at producere, jo mere jo bedre. Samfundet kan jo kun tjene på det.

Før drev vi vore gårde dygtigt af lyst, nu skal vi drive dem hårdt af tvang for at kunne klare os. Arbejde hårdt for så, når året er omme, at se, at gælden er steget, og endda at måtte stå

med hatten i hånden for at få lånene ordnet, så man i det hele har noget at leve videre for.

Jeg ser mor komme til, det var ellers ikke hendes domæne, her stolede hun kun på far, og det var altid ham, der tog bestemmelserne. De kunne være uenige om meget, men her kritiserede mor aldrig, og hun var der med det samme, om nogen af os prøvede derpå.

Men at det ikke skulle være godt at drive landbrug i Danmark, kunne mor ikke forstå og blev ked af det. Når far var i det hjørne, var han meget ivrig og alvorlig. Mor tav og lyttede. Hun vidste, at far ikke kom med sådant, uden at han havde ret. Hun kunne indvende, at bønderne nordenås dog klarede sig godt. Men for far var det noget ureelt, at andre aftog ens arbejdsfrugt, skaltede og valtede med det, og så sendte afregning på restbeløbet.

Nej, når man før havde hveden tærsket, og den stod i sække i loen, så kom kornhandleren med sin hollandske vægt, der blev handlet, og så først blev kornet leveret. Ligeså med kreaturer og svin, de blev først leveret, når prisen var sat.

Far så allerede den gang, at bøndernes eneste vej var at følge andre samfundsborgere i krav om økonomisk ret. Alt andet var fup.

Far og jeg diskuterede af og til oprettelsen af andelssvineslagteriet i Sønderborg. Den gang andelsmejeriet for Nybøl sogn blev oprettet, gik far ikke med. For ham var »Fælle-Sælle«.

Han havde dengang den gode grund, at han vedblivende ville sælge mælk til Jørgen Zachariassen i Dybbøl. Folk vidste, hvor gode venner de var, så det faldt ikke så meget op.

Nu skulle der så oprettes et andelsslagteri i Sønderborg. Var det ikke bedst at holde sig udenfor? Det var der en del, der gjorde. Jeg syntes, vi måtte gå med, der var ingen vej udenom, mente jeg.

Nicolai Christensen kom til kvartalsopgørelse over den økonomiske stilling. Vi aftalte, at vi ved aftensmaden ordentlig ville diskutere sagen, så far kunne høre derpå, evt. give sit besyv med. Far sad og røg, men sagde ingenting. N. C.: »Du sidder og sætter stridben, Peder Moos«. Far: »Jeg har da ingenting sagt endnu«. N. C.: »Nej, det er derfor jeg ved, at du sætter stridben, har du intet at sige«. Far, idet han rejste sig: »Gelegenheit macht

zwanzig«. Der blev ikke drøftet mere andelsvæsen den aften.

Næste morgen sagde far, straks vi mødtes: »Jeg har ringet, at vi vil med«.

Jeg må også fortælle om en gang, far besøgte mig. Han var da over 80. Jeg havde været på stationen med kartofler og fået dem kasseret. De var avlet på sortsand og var derfor mørke, da de blev synet. Da far hørte, at kassationen først skete på stationen, hvor vi holdt i lange rækker, og at en konsulent i sin hvide kittel som en anden ridefoged gik fra vogn til vogn, blev far meget forarget over, at den »kal« ikke i sin bil kunne bevæge sig om på gårdene i stedet for, at vi holdt der som en flok hovbønder. Det var nedværdigende for os.

Så må jeg også nævne, hvor rystet vi alle hjemme var over det, der overgik Jørgen Nissen i Stenderup, en god dansk mand, der foruden at drive sin fædrene gård havde viet mange kræfter til andres gavn. Han var formand for mejeriet, amtsrådsmedlem, formand for hesteavlsforeningen og i mange år vært for dens hingste o. s. v. Den dag han blev ført på »skafottet« ved tvangsauktionen, blev der holdt et stort protestmøde med Kylling, Frørup, som taler. Det eneste, jeg husker af talen, er: »Den skidte Gefion¹¹ tog en fure for mange. Tænk, hvis den kragrede havde ligget på den anden side sundet, hvor kunne vi have det godt her i Danmark. Vi er kun så mange som i en ordentlig europæisk by. En snes gode mænd, der sidder midt i landet, f. eks. Middelfart, kunne let ordne vores paragraffer«.

Der var et stort opbud af politi, importeret fra København, og de brugte stavene flittigt. Jeg undgik kun at smage dem, fordi jeg stod i nabogården, der ejedes af min moster, med hvem jeg stod og talte.

Jeg så en ældre, udslidt og mager mand i en sort regnfrakke få sig en ordentlig omgang, fordi han ikke forføjede sig rask nok bort. Han var sikkert en af de mange, der havde gjort skyttegravskrigen med, og som mange andre havde længtes efter dens afslutning og drømt om genforeningen med moderlandet, og nu stod han så her og »følte«, at han var kommet hjem til Danmark. Det sagde ordentlig klask for hvert slag, han fik.

Jeg havde ikke fortalt hjemme, at jeg tog til Stenderup, men Klaus havde fået det at vide, og han kom. Far og mor og jeg stod

i gården. Klaus var så vred, at han ikke kunne få begyndt, men omsider kom det: »Det kan du ikke være bekendt«. Far og mor: »Men hvad er der da i vejen, Klaus?« »Han har været ovre til slagsmålet i Stenderup, som en rigtig tysker«.

Jeg svarede: »Jeg kunne ikke være bekendt at blive hjemme. Jørgen Nissen er en god mand, han kan bare ikke stå med hatten i hånden. Hvad er det for vilkår, man byder os landmænd, vi arbejder som galejsslaver i den danske skude. Det er vel netop gået ud over en som Jørgen Nissen, for at det skal virke som skræk og advarsel. Det viser sig, han er ikke insolvent! der var penge til alle, og endog tilovers til ham selv«.

Vi skiltes meget tavse, men det gjorde intet skår i vort venskab. Det er et dystert minde om en hård tid, som det næste slægtled har slidt for til i dag, hvor vi er helt på bunden!

Et træk til om den tid. Landboforeningen skulle komme og se på bedriften. Far tog demonstrativt i byen. Idet han satte sig tilrette i vognen, kom det: »Fordi du har haft held til, at det ser godt ud i mark og stald, kan man godt gå stille med dørene. Jeg troede ikke, du ville lade dig bruge til at slå andre i hovedet med«. Den bed. Da der efter besøget kom en journalist: »Nej, der er ikke noget særligt«. Der skulle ikke noget i avisen.

Nu tankerne er ved den tunge tid, må jeg have nævnt det, Fr. Heick,¹² daværende konsulent, fortalte i et radioforedrag. Fr. Heick kom som ung konsulent på Toftlund-egnen ind på en gård. Da han bankede på, og konen så, at det var én med en mappe under armen, så Fr. Heick hende stivne i et skrækslagent blik. Heick fortalte om den inderlige forandring, der kom frem, da hun fik at vide, at det kun var landbrugskonsulenten.

Da Fr. Heick igen havde taget afsked og var gået, kom han i tanker om noget, han havde glemt, og da han derfor igen lukkede døren til stuen op, så han den unge kone ligge på knæ med foldede hænder. Konen har vel takket Gud for, at det dog ikke blev allerede i dag, Fandens foged kom for at gøre udlæg.

Mon ikke den åndelige smerte, der her er beskrevet, kan sammenlignes med angsten år senere hen, når man troede, at det var Gestapo, der bankede på? Da gjaldt det måske kun ens egen krop eller livet. Her et helt hjem med kone og børn. Der angsten for,

at andre skulle tage ens liv, — her angsten for, at man selv skulle gå hen og tage det.

Det er som med at lave anetavler, søge i breve og aviser og køre rundt og tale med dem, der har kendt far og mor, at det er rammen om et billede, man danner. Selve billedet, det, en rigtig maler interesserer sig for, prøver jeg at tegne med de forskellige små glimt og håber, at de ved deres måske lidt vilkårlige placering ikke vil virke alt for abstrakte. Jeg har selv intet syn for den slags, vil gerne, det skal virke impulsivt og fortællende om det liv, der virkelig levedes.

Vi børn kunne ikke undgå at høre, at far og mor ikke altid var enige. Men det rørte os ikke. Der var så absolut talefrihed dem imellem, altid høj og ren luft. Far måtte ret ofte give sig. Mor var slagfærdig og kunne være hård, så vi til tider havde ondt af far! Men gik han med gnistrende blik og blev tavs, blev det altid mor, der bad om godt vejr, og det skete altid ret hurtigt. Hun kunne ikke ret længe tåle, at der var dyster stemning i hjemmet.

Næsten hver søndag gik far og mor i frimenighedskirken. Der var absolut ingen tvang, men vi måtte gerne komme med. Vi fulgtes altid med far, mor kom lidt senere og satte sig længst inde på vor bænk, vi rejste os, så mor kunne komme forbi, og vi syntes, det var godt, hun kom ind til os. Når der var altergang, var far altid en af de første, der rejste sig, han gik frit og glad op til alteret. Mor rejste sig lidt mere tøvende, og hvor var vi mærkelig godt tilpas ved, at hun altid søgte plads på knæfaldet ved siden af far. Han rejste sig bagefter glad og fri og smilede til os, når han igen gik til sin plads. Mor havde tit tårer i øjnene, og vi måtte igen rejse os, så hun kunne komme ind på sin plads.

Mor sagde ved fars grav: »Når Peder Moos gik op til alteret i vor lille kirke, vidste jeg, at han over døren ind til kirkerummet havde læst:

»Som ved dit alter den kvidrende fugl
und i dit tempel din tjener et skjul«.

Ja, far og mor levede i det grundtvigske kirkeliv. De holdt tit hjemmeandagt, hvor mor læste en tekstudlægning af Morten Larsen¹³ eller Emil Koch,¹⁴ og far bekendte troen. Da vor præst, Jørgen Eriksen, fra frimenigheden under krigen var indkaldt, sendte

forældrene til dem, der skulle konfirmeres, de unge over til mor, der så holdt konfirmationsforberedelse med dem. Pastor Lycke, Rødding, kom på selve dagen i kirken.

Det skete ikke så sjældent, at fru Rosendahl fra Rønshoved kom med hjem fra kirken. Hun boede i den villa i Rønshoved, som hun ved sin død havde testamenteret til Den nordslesvigske Kvindeforening til oprettelse af det børnehjem, der er der den dag i dag.

Fru Rosendahl (1845—1917) var datter af pastor Munk Plum og hustru, født Blædel. Hun blev som ung så optaget af det sønderjyske spørgsmål, at hun rejste herved og optog en gerning for den danske sag; hun blev imidlertid udvist af tyskerne, men fandt i Kolding en pensioneret lærer, der var tysk statsborger og villig til at gifte sig med hende, så hun på den måde kunne komme herved igen og fortsætte sin gerning. Man sagde dengang: »Hun har giftet sig til Nordslesvig«. Hun og hendes »mand« byggede så villaen i Rønshoved.

Der er 16 km fra Rønshoved til frimenighedskirken i Sundeved, så hun måtte tidligt hjemme fra for til fods at nå den til kirketid. Hun var både godt træt og sulten, når vi kom hjem. Efter middagsmaden og en god middagssøvn var hun veloplagt til samtale. Denne kunne vare til efter aftensmaden, men så skulle hun sandelig også til at gå. Det trak nu for det meste ud og endte med, at far måtte have »Poul« spændt for »æ karriol«. En af os drenge måtte med til selskab hjemad. Far skulle altid vende ved »Sejerstenen«¹⁵ i Rinkenæs. De sidste 4 km ville fru Rosendahl gå.

Jeg husker en aften. »Poul« var altid velfodret og vel ikke særlig interesseret i at skulle ud af sin lune stald, i hvert fald ikke, når den blev sat i trav. Far havde altid et bestemt sted, hvortil hesten skulle gå i skridtgang. Det var midt oppe i indkørselsvejen. Her var der en stor kaprifoliebusk, som far hægede om i det ellers klippede hegn ind mod haven. Der satte han så hesten i trav, men kun halvvejs op til landevejen, den skulle igen gå det sidste stykke derop. Når den så var på landevejen, var blodomløbet sat i sving, og nu kunne den trave længe. Altså, da den var sat i trav på landevejen, løftede den på halen, og der kom et »trut« i takt med travet, og den blev ved. Jeg kikkede op på far. Fru Rosendahl var jo en meget fin dame, født Plum; far bed i pibespiden og daskede til »Poul«, men det forhøjede kun trykket. Omsider kom det fra fru

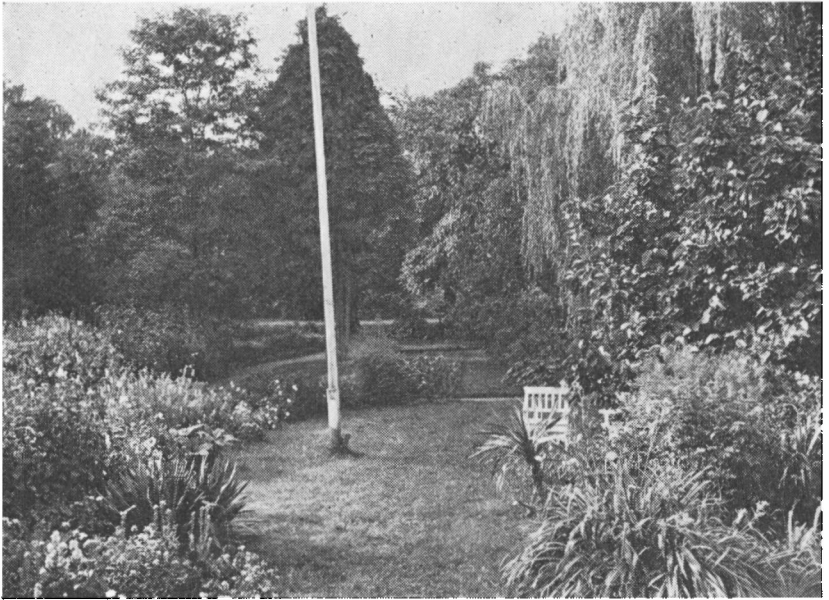
Rosendahl: »Ja, men Peder Moos, kan De da ikke få den til at holde op?« Far svarede omgående: »Nej, da ikke sådan midt i et stykke, den blæser jo »æ Wacht am Rhein«.

Så fortsatte turen ud over Gråsten til Rinkenæs. Det sidste stykke vej var samtalen gået i stå og blevet afløst af sang. Fra Gråsten sang de i den lune nat den ene danske sang efter den anden i takt med hestens trav. Når så fru Rosendahl, stiv i hele kroppen efter den lange køretur og lange dag, med besvær var kommet ned af den høje gig og havde givet drengen den obligatoriske 5 groschen (50 øre) og nynnende gik videre ad de snørklede veje langs den månebeskinnede blanke Flensborg fjord, vendte far hesten hjemefter. Vi prøvede at fortsætte med sangen, men drengen faldt hurtig i søvn. Far var nødt til at fortsætte med at nynne, til vi var kommet igennem Gråsten! Så fik far sig også en slummer, men kun til »Poul« drejede fra landevejen ned mod gården. Her var den slem til at sætte farten op og tage hjørnet lidt nær, så da vågnede far. »Poul« måtte vente med at blive spændt fra og komme i stald. Far bar først sin sovende dreng ind og puttede ham i seng.

Far og mor kunne være rygende uenige, men kun om det, der lå ud over hjemmet. Hver havde sit virkeområde. Mor kunne give afkald på alt; når far bad om det, sendte hun alle sine hjælpere ud, især i høst- og roetid. Var der f. eks. i mors unge år en kvie, der havde kælvet og var slem at vænne til malkning, gik mor ud for at malke den. Far havde aldrig prøvet at malke. Jeg husker en kvie, der var særlig slem. Mor havde en kost stående på gulvet op ad den, og når den så spjættede alt for meget, blev kosten brugt på den måde, at kun skaffet kom i sving med en vis fart. Koen kom alle dage til at hedde »Spjætmikkel«.

Haven var mors domæne. Det var nok far, der havde plantet alle de sjældne træer og buske, der var i den, men det var mor, der satte prikken over i'et og skabte den smukke have, der ses på billedet her. Der kunne komme rivninger, når mor f. eks. ville have noget mere fældet, men far gav sig og »klippede«, som mor ville. Når det kneb, blev karlene sat til at hjælpe, særlig pinselørdag blev vi alle sat i fuld sving.

Mor og far elskede haven lige højt, mor især blomsterne. Jeg ved mange, der fulde af forundring gik med mor rundt i den store have og hørte hende fortælle om alle de sjældne arter, hun havde.

Haven, som man så den fra stuehuset.

Jeg kan ikke andet end nævne general Moltkes¹⁶ tale ved fars og mors sølvbryllup. Han nævnte den oplevelse, det havde været for ham, der selv havde megen sans for havedyrkning, at komme ind i et sønderjysk hjem, hvor fru, en bondekone, havde så stor en sans for og viden om den kunst, det er at skabe så smuk en have. Nu vi er ved sølvbrylluppet, kan jeg ikke lade være med at fortælle et sjovt træk om festen.

Line, mors trofaste køkkenhjælp i mange år, kom, efter at hendes veltillavede og velmagende mad var nydt, selv ind for at skænke kaffen. General Moltkes kop stod lidt skævt i underkoppen, som han rettede på, da Line var ved at skænke, hun misforstod og sagde lidt skuffet: »Wel do it ha en hel fuld?« General Moltke sendte hende sit mest skælmske smil med et: »Jo tak, hvis du synes«.

Ja, haven var et af de steder, hvor far og mor kunne blive enige, men i politik gik de hver sin vej, da røg de sammen, så det gnistrede. De var så ægte hver for sig, at de i heftig diskussion glemte alt om

sig, glemte, at de var mand og kone, der havde mange børn, der hørte alt og stod og tog parti. Uha, i genforeningstiden! Mor var Åbenrå-tilhænger og far var Flensborg-mand. De holdt hver sin avis i mange år. Da far var død, kunne vi mærke, at mor savnede den polemik; hun var ikke så afgjort sikker i sine meninger, og vi smilede, når hun forfægtede de standpunkter, far havde haft.

Jeg har kun en eneste gang set far og mor stå og tage om hinanden, og det glemmer jeg aldrig. Jeg ville ind i stuen, og der stod mor med hovedet på fars skulder og græd, tårerne trillede også ned i fars skæg. Jeg hørte mor sige, hun kaldte altid far ved sit fulde navn: »Peder Moos, jeg kan ikke være til, når du bliver ved at være så stejl«. — Jeg var lamslået, fik hurtigt lukket døren igen, men kunne ikke flytte mig. Noget efter hørte jeg dog, at der blev talt på den anden side af døren, og lidt efter lidt temmelig højroset, det lettede, den tone havde jeg hørt før. Døren blev nu hurtigt revet op, far var på vej ud, men jeg så mors hånd gribe i ærmet og trække far ind i stuen igen! Jeg afsted. En tid efter listede jeg mig ind ad en anden dør, der sad mor ved skrivebordet med hånden under hagen, et typisk tegn, når noget optog hende. Far gik op og ned i stuen og forklarede, alt var normalt igen.

Hvad tænkte vi ældre søskende, når vi kunne se, at mor ventede sig igen? Jeg husker især, da den sidste skulle komme. Vi ældste drenge skulle altid hjælpe far med aftenfodringen, vi var oppe på loftet for at kaste hø ned, men var faldet i snak. Far, der stod nede på fodergangen for at fordele høet, måtte råbe op efter mere. Hvordan snakken faldt, kan jeg ikke huske, men vi var forbavset over, at far og mor fik så mange børn. Vi havde just ikke på fornemmelsen, at de elskede hinanden altid, og få børn kunne man ikke, uden at man holdt meget, så meget af hinanden, som kun to kan.

Der blev ikke lagt noget mystisk over forholdet mellem en far og en mor, der blev os aldrig foregøglet noget om storken. Når to holdt rigtig meget af hinanden, var det kun naturligt og kønt. Men der var på den anden side ingen steder, hvor det kønneste og det grimteste var hinanden så nær. Far undveg altid det emne, men mor gav altid en forklaring, og vi forstod, at så måtte de jo alligevel holde meget af hinanden.

Det første indtryk, jeg fik af hjemmet efter den første verdenskrig, var julen 1918.

Vi var tre søskende, der var på Fyn, da krigen holdt op, og vi ville nu prøve på at komme hjem til jul. Vi måtte helt ud til Ribe for at kunne komme over grænsen, der jo endnu blev bevogtet af tyske soldater. Vi gik fra Ribe og kom godt over grænsen til Lundsmark, hvor Agnes Smidt¹⁷ tog godt imod os og hjalp os med at planlægge turen til Sundeved. Vi turde ikke rejse med statsbanerne på grund af militærkontrollen.

Vi blev i Lundsmark ikke så lidt ængstelige, da Agnes Smidt fortalte, at vor søster Sigrid nogle dage før, da hun havde været en tur over grænsen, på hjemturen var bleven beskudt af tyske soldater, og idet hun løb alt hvad hun kunne, kunne høre kuglerne pibe. Hun måtte lade sin taske med alt »godt«, hun havde hentet i Ribe, i stikken, hvad der sikkert også kun var hensigten.

Fra Lundsmark spadserede vi til Roager og tog »Æ Kleinbahn«, (amtsbanen), til Branderup, og derfra igen til fods til Bovlund, hvor vi overnattede hos pastor L. B. Poulsen. Tidligt næste morgen gik vi derfra til Åbenrå, og derfra tog vi med amtsbanen til Fiskebæk, et trinbræt, hvor nu Gråsten Landbrugsskole er. Derfra og hjem til Nybøl havde vi så kun 7 km at gå. Vi havde faktisk vandret til fods over halvdelen af vejen fra Ribe tværs ned over Nordslesvig til Nybøl i Sundeved.

Det er nu over 40 år siden, men det indtryk, at komme fra det venlige Fyn, hvor vi på den gård, vi var, så at sige ikke havde mærket til rationering eller mangel på noget, og så komme her ned til de hjem, først i Lundsmark og Bovlund og så i Nybøl, det var som at komme tilbage, ind i en mørk tid. Det var overvældende at mærke, at vor hjemegn havde gået noget forfærdeligt igennem. Man var ikke helt veltilpas ved at have levet så ubekymret, mens ens kære havde haft det så strengt. Det havde slået os, da vi besøgte de to hjem, men hvor gjorde det det endnu mere, da vi kom helt hjem.

Vi gik ikke ned ad vejen til gården, men ind ad et lille smuthul, vi havde mellem lindene ind i haven; det lidt frosne løv raslede, da vi gik ned ad havegangene, det var i mørkningen.

Vi syntes, da vi kom ned mod huset, det var mærkeligt, der ingen lys var i stuerne ud mod haven, vi så kun et dovent lys i staldvinduerne. Vi anede ikke, hvor der skulle spares på lys.

Vi gik ikke ind ad fordøren, men om og op ad den murede trappe

til køkkenet, hvor den herligste lugt af rødkål slog os i møde. Da vi lukkede døren op, så vi mor stå ved komfuret, vi så hendes ansigt, da hun vendte sig om mod os. Hun lagde hovedet lidt på sned, og vi så hendes åsyn lyse op i en forunderlig gensynsglæde. Efter velkomstgoddag så man først mors daglige tøj, vi anede ikke, hvor det havde knebet, eller at mor havde delt ud og selv sled det ringeste. Lidt efter kom far ind fra sit huggehus i tøj, vi aldrig havde drømt om, han ville gå i.

Hvor blev der holdt jul! Vi havde heldigvis lidt med fra Danmark. Det kom på et tørt sted, nu Sigrid havde måttet lade tyskerne samle sin taske op. Sikke'en begejstring det vakte, at vi kunne få risengrød med rigtig kanel på, og at der kom ægte peber i dåsen igen, og at man kunne få sig vasket i rigtig håndsæbe.

Aldrig har vi søskende med far og mor sunget vore kønne julesange mere inderligt, vi, der nu næsten alle var voksne og fyldte godt om juletræet inde i mors stue.

Jeg må også have fortalt om vor rejse tilbage over grænsen igen. Vi var kommet lidt højt op i den dejlige juleferie med al den kom-sammen og især vel al den tale om den nu nært forestående genforening. Det viser i hvert fald den måde, hvorpå vi nærmede os grænsen.

Vi rejste igen med amtsbanen, men denne gang til Haderslev og videre til Frederikshøj. Der var nu foruden os tre også Svend Zachariassen fra Dybbøl, Ingeborg Hanssen fra Nørremølle og Jørgen Tegevaldt, nu førstelærer i Bov. Vi troede i vort overmod, at vi i flok kunne gå lige over grænsen ad landevejen mod Kolding. Det blev dog de tyske soldater for meget, så vi blev anholdt og under bevogtning af soldater med opplantet bajonet transporteret tilbage til Haderslev rådhus. Der sad vi i mange timer, mens de ringede sydpå for at få at vide, hvad de skulle gøre ved os. Det var rygtedes i byen, at vi sad der, og det var også kommet moster Ingrid, senere gift med Thade Pedersen, for øre. Hun kom om til os, der sad i venteværelset under bevogtning, og gik ind på kontoret, om hun da ikke måtte tage os med hjem, så hun kunne give os noget at spise. Det fik hun sandelig lov til, og hun var ikke sen til at ringe efter Jens Andresen i Skovrup, der med heste og vogn hentede os i mørkningen og førte os over grænsen ved sit eget markskel.

Kejser Wilhelms rige var i fuld opløsning.

Så stod vi da alle omkring flagstangen den 10. februar 1920. Far bandt snoren i flaget, han var meget bevæget. Far begyndte at hejse det og så hen på mor, kom så i tanker om, at han stod med hatten på hovedet. Idet han tog den af og smed den hen på plænen, gled flaget lidt ned. Mor: »Men Peder Moos da«, og fars og mors øjne mødtes, han fik flaget til tops, mens tårerne randt ham ned ad kinderne. Vi sang ikke. Det var regn og stormvejr.

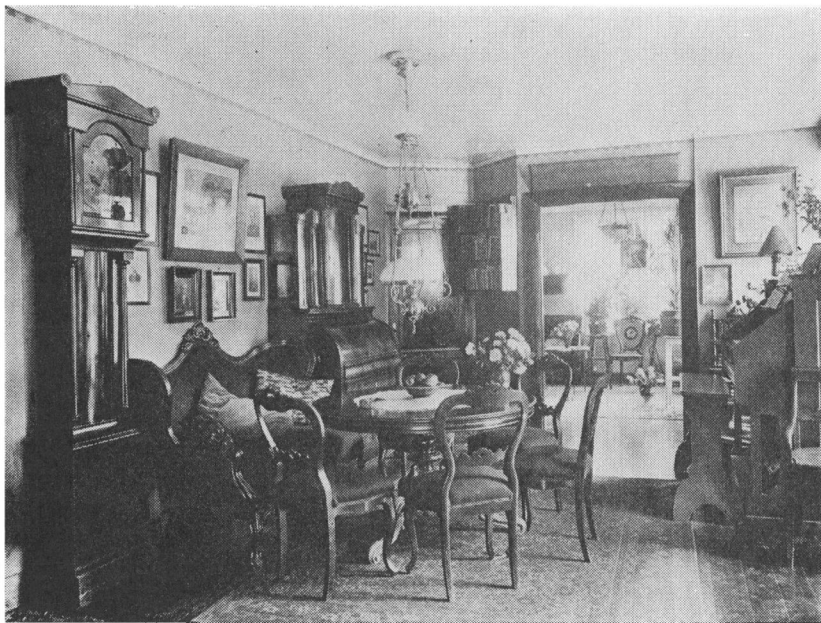
Tiden lige før afstemningen dukker også op i erindringen.

Far og en af karlene kører helt ud til Søgård og kommer sent hjem med et svingende læs gran. Alle, der vil og ikke selv har fået flagstang, kan hente. Vi barker af, og de bliver afhentet de fleste. Omtrent alle hjem i Nybøl får rejst flagstang.

Så dagen før. Telefonen er varm hele dagen. Det er flaguddelingen, det gælder. Hele bunken, der skal fordeles, er kommet til Paula Fink i Åbenrå; men mor har forlængst lavet liste over, hvor mange der skal til hver by. Der bliver ringet, folk er utålmodige. Hen under aften letter det; vi sidder ved aftenteen, vi venter på pakken til Nybøl sogn, alle i huset er parat til at hjælpe med fordelingen, men der kommer stadig ingen flag. Der ringes til vognmanden. Jo, han er kommet hjem, han er færdig. Ja, men pakken til Nybøl? — »Har fru Moos ikke selv fået den med hjem?« — Der ringes til Åbenrå. »Nej, pakken ligger her i forstuen!« Klokkeren er nu over 11, der kan ikke ringes mere til nogen om at hente eller bringe. En af os drenge må afsted på cykle. Der er 30 km fra Nybøl til Åbenrå og lige så langt hjem igen. Klokkeren 5 morgen kommer han; det har regnet, og stormen er begyndt. Heldigvis har der været medvind hjemad. Så blir der travlhed, og klokken 7 er alle kommet hjem igen, de har været sognet rundt, alle har fået deres flag, og de blev hejst kl. 8.

Mor havde to faste pladser, ved skrivebordet og oppe på forhøjningen i dagligstuen. Den stod ved en karnap mod syd i stuen med havedør. Orglet stod nedenfor med bagsiden mod forhøjningen, og der bag ved havde hun sin syplads. Her havde mor udsigt til sin have og i et vindu mod øst udsigt til gårdspladsen. Her stod hendes trædesymaskine, og her sad mor og lappede og stoppede for sin store børneflokk. Det er utroligt, alt det hun kunne få ordnet, ikke mindst i den svære tid efter genforeningen. Nu var der ikke mere

Dagligstuen med mors stue bagtil.

råd til at købe nyt eller hente skrædder Maj til at sy. Der blev lappet og syet om; det var mors indsats. Ja, hvor blev der sparet i det daglige!

Mor kom sjældent i marken; op mod høst var hun en tur rundt at se på avlen. Hun vedblev alle dage at sammenligne den store fede avl, særlig hveden, med den, de havde hjemme i Jægerup, og hun sendte sin mor en varm tanke, fordi hun trods alt altid kunne lave god og rigelig mad. Men den evne havde mor arvet.

På sin morgentur op på landevejen for at få udsyn gik mor gerne på tilbagevejen op over en høj, der lå i hjørnet af haven og var omkranset af store lindetræer, og derfra ned gennem køkkenhaven for at fylde sin medbragte kurv.

Jeg kan ikke lade være med at nævne min forbavselse over i den første plads, jeg havde, kun at få f. eks. frikadeller, sovs og kartofler. Det havde jeg aldrig oplevet hjemme. Der var altid en grøntsag med.

I efteråret, når markerne var tomme, og brombærrene, de vilde hyben og hyldebærrene var modne, kom mor også i marken. Der blev da spændt en hest for. Med en af de største drenge som kusk kørtes der rundt langs de levende hegn, hvor mor og pigerne plukede og fyldte bærrene i den dertil medbragte mejerispand. Mor havde jo med de mange børn og karle og piger op til 15 at lave mad til hver dag, så der stod altid i kælderen store, brune stenkrucker med alle slags syltetøj.

Hvor har mor tit sagt, når hun kom ind fra sit skrivebord eller fra telefonen: »Jeg ved ikke, hvordan det hele ville have forment sig, om ikke Paula Fink havde været med og havde været kasserer«. Jeg vil nok tro, det var mor, der kom med planerne, og hende, der kunne lægge dem frem og rejse til København og skaffe pengene. Men hvor havde hun en uvurderlig støtte i Paula Fink. Vi har ikke med en eneste antydning nogen gang mærket på mor, at der var uoverensstemmelser dem imellem.

Ved at læse bogen »Sønderjyske Kvinder«, redigeret af frk. Hanne Jenssen, Haderslev, kan jeg ikke lade være med at tænke på, at det var alle disse gode og stoute kvinder, mor var sat i spidsen for. Ikke så sært, at der skulle stor myndighed til for at kunne klare sig der.

Det ville være absurd at tænke, om der ikke fra dem har været kritik over for mor, der kunne bekymre hende. Aldrig har vi dog hjemme med et ord hørt nogen tale om det.

Frk. Hanne Jenssen må helt have glemt mor, da hun samlede sammen til bogen. — Godt, at fru Ingeborg Refslund Thomsen har bødet på det i et tillæg til den 3 binds bog, jeg har haft lånt af hende.

Mor kunne ikke ruge over eller skjule noget, så kunne hun ikke være veltilpas, og det ville hun være. Mor havde et billede hængende af en af sine venner og arbejdsfæller, fru Louise Wright, hvorunder fru Wright har skrevet »Det er ens pligt at være glad«. Under mors billede kunne der godt stå: »Man skal være veltilpas, da er man glad«.

Som mor stolede på far i pengesager, stolede hun lige så fuldt på Paula Fink. Når mor havde fået lovning på pengene derovre i København, overlod hun helt til Paula Fink at anvende dem på rette sted. Det havde hun det rette sindelag til. Paula Fink havde en me-

Paula Fink (1879-1944).

get fin handelsuddannelse og vel også en god støtte i sin mand, Holger Fink. Denne kunne drillende sige til mor: »Kan du ikke også skaffe mig nogle penge derovre, du får dem altid, jeg aldrig«. Mor svarede: »Ja, de ved nok derovre, at jeg lader dem gå direkte til fru Fink, og at hun er gift med storkøbmanden og borgmesteren Holger Fink i Åbenrå.«

Det var jo mange penge, det drejede sig om til de 5 børne- og hvilehjem, kvindeforeningen havde med at gøre. Mor var en optimistisk igangsætter. Det var vel, fordi hun så målet, hun ville nå, at hun fik den evne at kunne lægge en sag for, så man måtte hjælpe hende.

Jeg kan ikke lade være med at fortælle om en gang, far og jeg prøvede på at få mor til at hjælpe os hjemme i den retning.

Vi havde fået kreditforeningslån; for hver 1000 kroner, vi lånte, fik vi i rede penge kun udbetalt 650 kr., men vi skulle stadig forrente og afdrage de 1000 kr. Så lav var kursen. Det var jo en lånemåde, som far og hans slægtled aldrig før havde været tilbudt, og som de vel heller aldrig kom til at mene var helt fair play.

Mor sad sammen med Jessen, Majbølgård, i bestyrelsen for Dybbøl Mølle, og far vidste, at Jessen var i hovedbestyrelsen for Overformynderiet, der også lånte penge ud i gårde. Der var der intet kurstab, og renten var den samme, men der var jo kun få, der kunne komme i betragtning. Vi bad nu, om hun ikke ville prøve at tale med Jessen om det. Det ville jo være en meget stor fordel. Obligationerne kunne købes igen til en kurs af 65.

Men det var der ikke tale om. Mor blev umådelig ked af det, ja, ligefrem ulykkelig, hun kunne godt se fordelene ved det. Mor gik om på sin syplads, og der blev ikke talt om det mere. Far sad lidt og så ned for sig, han respekterede trods alt mor for hendes reelle sindelag, så så han op og blinkede lidt med det ene øje og var godt tilpas. Den sag var ude af verden.

Jeg er meget taknemmelig over at have fået lov at låne protokollen for Den nordslesvigske Kvindeforening, den er en god dokumentation for mors arbejde for den. Den nordslesvigske Kvindeforening var så absolut hendes kælebarn.

Det beviser en gang, hun kom hjem fra en af sine rejser til København for andre bestyrelser, hun var med i. De gav altid penge til 1. klasse og desuden til ophold derovre. Mor rejste på billigste klasse og boede hos derboende børn eller venner. »Det, jeg får til overs, kan jeg så bruge til mine rejser for kvindeforeningen«, sagde hun.

Når en af os havde hentet mor på stationen, havde vi altid travlt med at få spændt fra. Vi vidste, at mor satte sig til rette i sofahjørnet, og mens hun drak den ene kop the efter den anden, fortalte hun for far og alle dem, der sad om bordet, alt hvad hun havde oplevet, fra hun tog hjemmefra. Rolig og mild sad hun, og jeg tror, lykkelig over at være hjemme igen hos sine kære.

Far var ligeså ivrig en lytter som vi andre, men der var tit drillerier dem imellem, og han kunne f.eks. sige: »Næste gang kunne du da godt ta' din mand med, jeg skal nok bære kufferten«.

Mor fortalte, en gang hun havde boet hos Wrights, at de havde bedt hende med i Det kongelige Teater til uropførelsen af Helge Rodes »Moderen«.

Det blev for os, som om vi selv havde været med, så grebet havde hun været; og hun kunne gengive det, så vi længe kunne leve højt på det. Det var måske, fordi det var allerførste gang,

hun havde været i teatret efter den strenge tid 1914—18, at stykket havde gjort et så uudsletteligt indtryk på hende.

Den aften var det kun om sine kønne oplevelser, mor fortalte, den egentlige grund for rejsen blev mere grundigt drøftet dagen efter, og da skulle der nok komme forskellige meninger mere højtlydt frem. Det hørte sig nu en gang til.

Mor brugte een gang overskuddet fra sine rejser til andet formål.

Far var nu fyldt 70 og trængte til en ny overfrakke. Det må have være julen 1922, thi det kneb endnu med at kunne købe godt tøj. Vi havde været inde ved juletræet i mors stue og sad ved kaffen og de mange julebreve i dagligstuen. Mor gik ind i sovekammeret og kom tilbage med en stor pakke. Der stod Fonnesbech tværs over papiret. Hun gik nu om og lagde den uden et ord på fars knæ. Far så op: »Er den til mig?« Han lagde den op på orgelbænken og pakkede den ud. Mor havde igen sat sig i sit sofahjørne og sad og så på far, der næsten målløs drog en meget flot pels frem af pakken. — En pels til far, der var så forfærdelig bange for at virke pralende! Den ville han da aldrig gå med. Far og mor så på hinanden. Mor rejste sig og kom om til far: »Du må da prøve, om den passer dig, Peder Moos«. Hun tog den ud af hånden på ham og hjalp ham den på. De var så kejtede begge to, da mor knappede den. Det var i grunden ikke knapper, men fornemme bånd med en stofbetrukket tværpind. Mor tog med sine hænder ind under pelskraven, for at den skulle sidde rigtig om halsen og i nakken. »Den passe dæ jo som et skjød, Peder Moos«, sagde mor og tog pelshuen, der var med, men som var faldet på gulvet, og satte den på fars hoved. Det var en så aldeles mærkelig fornemmelse for os. Far var 70, og mor var 50, og så stod de, som om de var 20, eller endda som om mor var den ældste og var en lille smule flov over, at hun var blevet forelsket i en, der var yngre end hun selv var.

Far spurgte helt lavmælt: »Hvorfor gir du mig den?« Men så var mor der, i drillehjørnet: »Du er jo gift med Magdalene Moos, at du ved det«. Far satte sig brat. Det mærkelige var, at far meget gerne gik med den. En flot mand, som vi børn næsten ikke kunne tro var vores far. Vi synes siden, at han var blevet lidt forfængelig. Han ville gerne se godt ud i tøjet.

Far var en jævn mand, ville være det; for ham var der så absolut

ingen persons anseelse. Det kunne selvfølgelig ske, at nogle var nedladende over for fru Moos' mand. Det var de kun een gang, enten så far dem slet ikke, eller også, hvis de var lidt mere værd, vedblev han samtalen så længe, at vedkommende blev klar over, at han havde dummet sig. Der skulle meget til, før far tog sådan en til nåde igen. — Det var i tiden omkring det store nordiske skolemøde. Huset var fyldt af gæster, blandt dem en skolemand fra København. Han var ikke stor af vækst, men var i København en ret stor og fremtrædende personlighed, så for ham var København selvfølgelig verdens midtpunkt. Far og han stak altid lidt efter hinanden, de havde begge deres meningers mod, der også kom tydeligt frem i kredsen den aften. Da så skolemanden havde nævnt København tilstrækkelig mange gange, sagde far med tydelig spørgende mine på sit bredeste sundevedsmål: »Kjø-fen-havn?« Skolemanden: »Ja, Peder Moos, Kø-ben-havn«. Far, idet han tog sin krumme pibe ud af munden og slog ud med hånden, med et lidt syrligt smil: »Nå — de æ jo en by de øve å Sjælland! Æ de it en fåfætle avkrog å bo i?«

På den anden side kunne far drage andre frem, der havde deres væsen imod sig, han så tværs igennem folk og lod sig ikke dupere.

De danske soldater, der kom til Sønderborg efter afstemningen, blev af befolkningen i de forskellige byer inviteret på besøg, sådan også i Nybøl. Vi havde set de to øverste, oberst Moltke og kaptajn Pedersen, senere h.h.v. general og oberst, den dag de med deres soldater kom til Sønderborg. Nu kom de begge med deres soldater til byfesten, der blev afholdt i vor toft lige syd for haven. Nu så og hilste vi på dem i deres flotte gallauniformer. De kom efter festen med hjem og besøgte os om aftenen, og bag den fine uniform viste det sig, at de var prægtige mennesker, som far og mor blev venner med. Det holdt livet ud, og de kom meget sammen. Det var så dejligt, når general Moltke med frue kom på besøg en søndag. Han var da civil, og vi gik tur over markerne, helt ned på havkløften, hvor vi med udsigten over Nybølner mod Broagerland og ude i vest over Gråsten og Egersund sad og samtalede. Hvor var de interesserede i alle almindelige spørgsmål om den rette genforening med moderlandet.

Oberst Pedersen og hans unge kone kom vel endnu oftere, altid

Rutebilen bag selskabet kom med regimentsmusikken, der hyldede far på hans 75 årsdag. Fra højre ses (1-2) to feriebørn fra Rønshoved Børnehjem. (3) kaptajnen, der ledede regimentsmusikken. (4) Moster Saras mand, Hans Pedersen fra Stenderup. (5) Fru pastor Eggert, Nybøl. (6) Oberstinde Pedersen, Sønderborg. (7) Mors ældste datter, der plejede hende de sidste år, dengang forstanderinde på Lyshøj Børnehjem i Sønderborg. (8) Jørgen Zachariassen, Dybbøl. (9) Far. (10) Fars fætter, pastor Moos, Kliplev. (11) Med ansigtet halvt skjult Nikolai Christensen, Dybbøl. (12) Den yngste datter, der 10 år gl. var med sin mor på Kongehøjen i 1920, nu gift med læge Mogens Seidelin, Odense. (13) Mor. (14) Jens Moos, der overtog hjemmet, men døde få år efter. (15) Oberst Pedersen, Sønderborg. (16) Fru lærer Berggreen, Nybøl. (17) Med hat, ego. (18) Fru pastor Skaarup, Kværn, datter af pastor Moos. (19) Fru Mimmi Ludvigsen, Nybøl. (20) Kresten Moos, fars ældste bror, der ejede fødegården i Ullerup. (21) Frk. Katrine Sibbesen, bestyrerinde på forsamlingsgården i Sundeved.

til fars fødselsdag den 28. april og til mors den 4. september. På de to dage har de besøgt os i mange år, vel i over fyrretyve. Også længe efter, at far og mor ikke var mere, kom de for at mindes dem.

Det, at vi kom så meget sammen med de to hjem, var vi meget glade for, men det viser jo også, at de kom herved for at være med til den rigtige genforening. Men også, at det ikke var uden grund, oberst Sanders i sin nekrolog om far kunne skrive: »Ved Sønderborg garnison betragtede vi Peder Moos ikke blot som en af danskhedens trofaste forkæmpere i udlændighedstiden, men også som en af dem, der fuldt og helt forstod betydningen af, at befolkning og garnisonen står i det bedste forhold til hinanden. Vi føler, at Peder Moos ligefrem elskede den danske soldat.«

Oberst Pedersens groede fast og blev boende her i vor landsdel.

Kom far ikke hjem med sidste bil, vidste vi, han overnattede hos en af sine venner. De var kommet i så god samtale, at tiden var forpasset, og det skete ikke så sjældent. Ja, hvor kom der gode danske embedsmænd herved! De var fint udvalgte folk, der ville være med os ind under dansk styre.

Når jeg nu vil prøve på at fortælle om de brydninger, vi oplevede her i Nordslesvig ind imod genforeningen, må jeg indrømme, det ikke er let. Jeg var ganske ung og syntes vel derfor dengang, det var upassende for os nordslesvigere, at vi kunne blive så rasende uenige. Der måtte godt gro græs over meget af det.

På en måde fik vi hjemme de forskellige syn på hele spørgsmålet så at sige lige ind ad døren, da far og mor som nævnt stod i hver sin lejr.

Det var, trods alt det glædelige i tiden, også en streng og hård tid, der skilte ellers gode venner.

Diskussionen far og mor imellem var både stejl og hård, men den skilte ikke, og der var altid høj og ren luft. Vi børn følte os altid trygge og veltilpas, der var altid enighed om det, der gjaldt hjemmet. Solen fik aldrig lov at gå ned over nogen vrede, man begyndte på en frisk næste morgen.

Kulminationen nåedes nok, da det blev sådan, at det ikke blev H. P. Hanssen, der skulle være hovedtaler på Dybbøl.

Mor lod da Kvindeforeningen forstå, at hun nu ikke ville overbringe nordslesvigske kvinders hilsen. Så kom Sofie Andresen¹⁸ fra fru Rosendahls børnehjem i Rønshoved, vel sendt af Paula Fink i Åbenrå, og det lykkedes hende, men kun ved fars hjælp og styrke, at overtale mor til, at Kvindeforeningen kunne optræde værdigt.

For far var det altid sagen, det drejede sig om, ikke personen. Han respekterede H. P. Hanssen lige så fuldt som mor for det store arbejde, han udførte. Men far var absolut ikke enig med ham i grænsespørgsmålet. Her er et træk om det.

Far og mor kom kørende hjem fra Sønderborg i den tid. I Nybøl blev de standset af Peter Phillipsen, og der blev diskuteret. Phillipsen, der godt kendte fars og mors modsatte indstilling, kom med følgende: »Nej, Peder Moos, Hans Pede' skul' sendes derved, hvor peberet gror«. Far: »Ja, det kunne være nødvendigt nok, at han

fulgte dig derned for så at vende hjem, når han var sikker på, du var godt anbragt«. Hesten fik et rap af pischen, og kørslen fortsatte.

Far var urolig for, at H. P. Hanssen skulle blive for ensidig i den hovedtale, som han, selvfølgelig jo da, skulle holde på Dybbøl. Far var i det hele bange for, at de radikale havde for stor magt over eller tag i ham, at H. P. Hanssen lod sig rive med, måske, for bedre at kunne klare sig over for sine mere konservative modstandere. Det var for far ikke bare H. P.'s mening, der skulle dominere, sagen skulle belyses reelt fra alle sider. Mor kunne lidt ironisk sige til far: »Ja, men Peder Moos, du må hellere rejse ud til Åbenrå og ta' H. P. Hanssen under behandling, nu han er ved at skrive talen«.

Det kom så til at gå helt anderledes, — der var andre end far, der var urolig. — Det blev den mere neutrale grev Schack,¹⁹ der kom til at holde hovedtalen.

Hvad følte man, da man så mor med sin lille datter ved hånden gå op på kongehøjen ved genforeningsfesten på Dybbøl for at overrække Kvindeforeningens blomsterhilsen? Man var alt andet end stolt. Vi vidste, mor og andre med hende havde brugt al deres evne for at prøve på at lindre den tunge nød, der var under krigen. Mor havde samlet enlige kvinder en gang om ugen i vort hjem, hvor hun og far gjorde alt for at få en hyggelig aften ud af det. Vi vidste, mor på sin milde måde tog hen der, hvor der var sorg, og på sin måde vidnede om det eneste sted, hvor der for hende var hjælp at få.

Blomsterne, mor havde med, vidste vi, var samlet på den måde, at mor havde bedt konerne gå ud i deres småhaver og plukke blomster og komme ned til os med dem. De hjalp så mor med af alle disse blomster at sætte buketten sammen. Mor, der havde et væld af blomster i sin have, satte kun een blomst i, og det var en klevia, hun havde i vinduet ved sit skrivebord, og som havde glædet hende meget — den gik hun ind og skar af og satte i den færdige buket.

På det kort, mor bandt ved buketten, skrev hun:

»Af Sorgens dybe Muldjord nu Lykkens Blomster gror,
og Glædens Toner samles i et jublende Kor.

Fra Børnene hernede og hver sønderjydsk Mor:
Velkommen Danmarks Dronning til Slesvigs dyre Jord.

Fra Den Nordslesvigske Kvindeforening
Magdalene Moos

Blomsterne er samlet i Arbejdernes Smaahaver og gaves med glæde.«

Mors lille datter skulle have overrakt buketten til dronningen, men kongen tog hende i hånden, og så gav hun ham den. Kongen gik derefter hen og gav den til dronningen.

— — —
 Mor og far, ja, vi alle, havde den sorg at miste en søn og bror, Hans, i krigen; han faldt i Frankrig den 21. maj 1916.

En søster, der opholdt sig på Møen hos Frede Boisen, Rødkilde, fortæller, at da budskabet om mobiliseringen gik op for hende, stod hun som lamslået, hun gik uden et ord til nogen ind i sin stue, gjorde sig i stand og rejste hjem.

På turen gennem Danmark følte alt normalt. Ned gennem Nord-slesvig var der en dyster stemning over alt og alle. Folk var så tavse, de ord, der kom, var kun om krigen, og om, at nu var den og den rejst. Det var, som om den tunge, dystre stemning også lå over naturen, der hang en sort tordenluft over landet, og denne følte som et fysisk tryk.

Da hun kom hjem, var bror Hans kommet hjem fra sin plads ved Haderslev, men han var gået op til vor frimenighedspræst for at bede ham komme med hjem for at tage os til alters. Min søster fortæller: »Det blev en altergang, jeg alle dage vil mindes«.

Næste dag tog Hans afsted. Brevene, han skrev fra fronten, læstes med spænding, angst og bekymring, han længtes så meget og var tit urolig. Jeg citerer et par af dem, der viser hans tanker i den sidste tunge tid.

Den 3. december 1915.

»Hvor jeg dog længes efter fred i disse dage, — dog er jeg glad for, at jeg står på det sted, hvor pligten har stillet mig. Jeg tror, vor gode, retfærdige sag er bedst tjent med, at alle vi unge står der —«

Den 17. maj 1916.

»Granaterne tordner udenfor, så jorden ligesom er i bevægelse af nervøse trækninger. Det runger så hult som Vesterhavet i storm. Jeg er inderlig urolig for, hvad der kan møde mig. Vorherre vil nok bevare min hånd og mit sind, når jeg giver mig helt i hans hånd«.

Ja, det var den sidste hilsen, vi fik fra ham.

Far skriver i sine erindringer om den sidste gang, Hans var hjemme på orlov:

»Hans kom hjem i fjorten Dage! Disse fjorten Dage! Vi skulle dog endnu, trods alt ses og tale sammen. På Marken sagde han til sine Brødre: »Hjælp nu Far godt, — jeg kommer ikke mere hjem.« Hans var den samme gode Dreng, fuld af Kærlighed, men legemligt opslidt. Hans rejste igen den 4. Maj 1916 og faldt den 21. Maj s. Aar ved Wimyhøjene ved det tyske Angreb mod Engelskmændene.«

Jeg kan føje til: Kirsten Køler, der tit hjalp til hos min moster Sara i Stenderup, fortalte en morgen, hun kom: »Jeg tror bestemt, der kom en hjem på orlov i nat. Da han gik forbi vort sovekammervindue, der jo ligger lige ud til vejen fra stationen, hørte vi en synge på »Jeg har båret lærkens vinger«. Idet han gik forbi, sang han: »Skal jeg atter vejen finde til min ungdoms lyse slot«.

Det viste sig, at det var Hans, der havde sunget på vej hjem på sin sidste orlov.

Et træk til fra fars erindringer. Far skrev dette, da han var 83 år.

»Nu er jeg så træt af at skrive — nu skulle jeg endda til at skrive om Glæden over at komme tilbage til Danmark.

I Afstemningstiden var jeg det Sønderjydske Ministeriums Tilidsmand for Nybøl Sogn. Som saadan var jeg af Rigsdagen indbudt til Middag og med Rigsdagen paa Udflugt til Mømmark Færge. Hr. Zahle var meget ude om at give Haand, men jeg undgik ham, — thi for ham og hans Fæller er Kongedømmet en forældet Institution.

Jeg var som sagt indbudt til at være med til at tage imod Kongen. At min Hustru ikke var indbudt, blev anset for utroligt. Der blev derfor gjort Forsøg paa at faa en Indbydelse, og derved kom vi for sent til Kongeskibet, men var med i det store Folkeoptog op i Kongeskansen. Jeg saa Kongen tage imod det gamle Flag, Dannebrogsgflaget, og omfavne den gamle Veteran, Hans Thomsen fra Sundsmark. Jeg var fuldt med i Jublen, men — græd, fordi vi savnede Sydslesvigerne. De skal aldrig blive glemte.«

— — —

Jeg glemmer aldrig en aften, far kom hjem fra en flere dages tur til Sydslesvig ind mod afstemningen der. Det kan næsten ikke beskrives, så træt og alvorlig far var, da han kom ind i stuen. Det var noget helt andet, end vi var vant til, når enten far eller mor

kom hjem fra en rejse. Da lyste deres øjne af fortællelyst. Far satte sig tavs i sin stol. Vi kunne se på mor, hun ikke ville eller turde spørge. Hun vidste jo, at det for far var en hjertesag, for ham var Ejderen nu, som altid, Danmarks, og dermed Nordens grænse mod syd. Vi kunne se, at det lyse blink i øjnene var borte. Lidt efter så vi, at tårerne løb ned ad kinderne. Mor spurgte: »Tror du da ikke, at der bare kan blive et lille dansk flertal?« Far: »Nej, i dag«, og han nævnte byen lige syd for fjorden, hvor han kendte flere, »var de mest optaget af, om de kunne liste nogle kaffepunche i lille Peder Moos, så han kunne komme fuld hjem til Magdalene«.

Far var også ofte efter den tid på »Dannevirketur«, som vi kaldte det, men han var da vemodig stemt.

Hvor ville far have været begejstret, om han havde oplevet tiden efter 1945, men jeg tror, skuffelsen over Danmarks opførsel overfor den sydligste del af vort gamle rige, ville have været så stor, at han ikke kunne have båret det uden at være blevet bitter mod dem, der mente og fik trumfet igennem, at der blev handlet, som der blev. Jeg ved, han ville have fulgt den stoute Knud Kristensen i tykt og tyndt.

Jeg citerer her et par afsnit af fars erindringer, trykt i Sønderjysk Månedsskrift for januar 1952. Når far var ivrigt optaget af en sag, prøvede han tit på at skrive en tale, han gerne ville holde. Han var ingen taler, han var tomandsagitor, det vidste han, og han var ked af det, når han over for en forsamling ikke havde fået luft. Tale kunne mor jo, og i drillehjørnet kunne der nok falde bemærkninger dem imellem desangående. I sine omtalte erindringer har far fortalt om en urolig nat, han havde, før det store møde på Folkehjem i Åbenrå i 1918. Han måtte ud af sengen og tænde lys i dagligstuen og skrive en tale, som han altså bare ikke fik holdt. Talen sluttede med: »Og så er der noget andet, vi ikke må glemme, det står i et Vers

»Læ vos åltid blyw ve de!
Fåer sin Båen ka kjennes ve!«

Sydslesvig er nu engang et Barn af Danmark! De har vel artet sig ud, men det sker jo for Folks Børn, og — de kan komme til at holde af deres Hjem igen. — Hvorfor skal vi misunde dem at komme tilbage, — til deres ældgamle Hjem igen. Man kan jo nok

sige, at Paragraf 5 var en Haabets Planke, der har gjort sin Gavn, men efter som Krigen gik, var det saa nødvendigt med den Afstemning? Elsas-Lothringen var under Tysken i halvtreds Aar, Slesvig under Prøjsen i seksoghalvtreds, det er hip som hap. Vi maa ikke glemme, at vi selv har været med til at fortyske dem.«

Det var mærkeligt, far og mor kunne ryge sammen, så det gni-strede, men store diskussioner med gæsterne hørte så absolut til sjældenhederne. Hverken far eller mor kunne tåle, at andre var nogen af dem hårdt imod. De var værtsfolk, og de skulle nok minde hinanden om det.

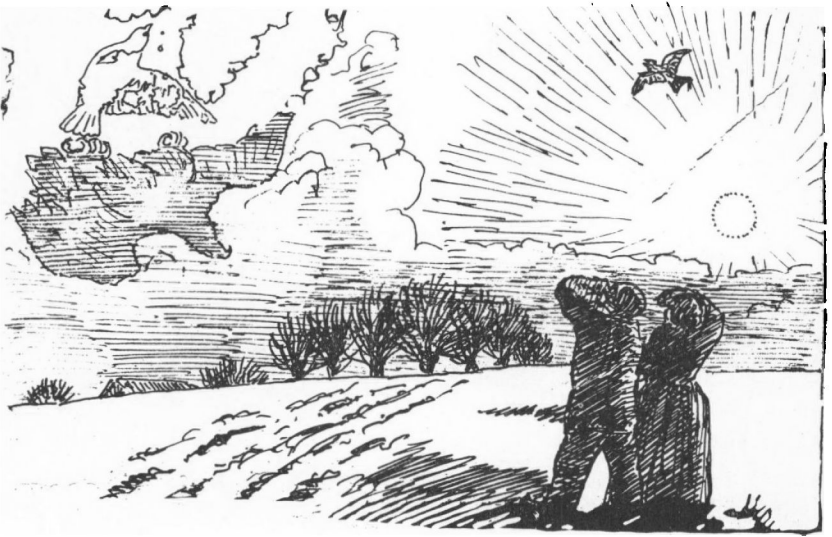
Far havde været til møde i Åbenrå om eftermiddagen. Da han kom hjem, havde han bedt Peter Grau og Jørgen Zachariassen, der i grænsespørgsmål havde samme syn som far, ind til aftenmad. Der skulle være møde i Nybøl om aftenen, hvor de skulle føre ordet. Zachariassen var selvfølgelig altid velkommen, det ven-skab kunne intet skille, men det kneb for mor, da hun så Peter Grau. Mor var ikke lang tid før blevet meget uenig med dem ved et møde i Sønderborg. Jeg husker fars blik, da han så mor blive stående i døren. Vi tænkte, så, nu går det galt! Far gik hen imod mor, men så slog hun pludselig helt om, og det blev et hyggeligt, næsten muntert måltid; ingen kunne stå for Peter Grau, når han gengav en munter episode.

— — —

Det traf sig så heldigt, at vort aftægtshus, som ellers var lejet ud, blev tomt til maj 1920. Far bestemte så, at det ikke skulle lejes ud den sommer, vi ville sikkert få mange gæster til genforenings-festerne, og det slog vel nok til. Der var altid fuldt hus, både der, og i gæstekamrene på loftet i stuehuset, ja, det skete også, at nogle måtte sove i høet på kostaldloftet.

Der var fru Louise Wright og hendes mand, stadsarkitekten. Fru Louise Wright var formand for »Det sønderjyske Udvalg« i Danske Kvinders Nationalråd, og hun og mor havde mange fælles interesser. Fru Wright, f. Bauditz, der var født i Flækkeby lige syd for Slien, var alle dage meget interesseret i Nord- men særlig Syd-slesvigsk Kvindeforening, som hun gjorde et stort arbejde for.

Wrights kom ofte og holdt ferie hos os og var der også den dag, kong Christian X, dronning Alexandrine og begge prinser besøgte os, Hr. og fru Wright blev på deres værelser under besøget. Dagen

Denne tegning af duen, der slipper af ornens klo, sendte Joachim Skovgaard far og mor i 1917 under den 1. verdenskrig. Den gik igennem den tyske censur, uden at tyskerne blev klar over dens betydning.

efter havde stadsarkitekten travlt med at tegne bogstaver på en stor sten i haven, der skulle fortælle om det fornemme besøg, han foranledigede også, at der kom en stenhugger, så det kunne blive et varigt minde. Stenen er nu sat som gravsten på kirkegården i Nybøl over mor.

Det var en stor oplevelse for far og mor, da Wrights inviterede dem på en Dannevirketur, hvor de i nogle dage kørte og gik rundt i fru Wrights fødeegn. Hun var 11 år ældre end mor og var en klog og moderlig rådgiver. Vi syntes, det var så underligt, når hun lagde armen om mors skuldre, vi var jo ellers vant til, at det var mor, der var den førende. Vi kunne mærke, de var gode venner, og at de var godt tilpas i hinandens selskab.

Så var der Joakim Skovgårds. Dem havde far og mor kendt i mange år. Vi havde i 1911 en væverske hjemme, hun var nu ikke bare for at hjælpe mor med vævningen, men for at holde dansk-timer for os og nogle nabobørn. Jutta, som hun hed, rejste fra os til København og oprettede der et meget søgt pensionat, men for at

Louise Wright, f. Bauditz, ca. 1921 (1861-1935). På bagsiden af billedet skrev hun: „Det er pligt at være glad“.

sondere mulighederne først, tog hun et halvt år plads i huset hos Joakim Skovgårds. Her fortalte hun, der var vendelbo, selvfølgelig om den oplevelse, hun havde haft i Sønderjylland. Den familie ville Joakim Skovgård lære personlig at kende, og han kom for at besøge far og mor. Det blev til venskab livet ud, med mange gensidige besøg.

Far og mor boede sommetider hos dem, når de var i »afkrogen«, som far kaldte København, og de var meget betaget af det kunsthjem, de havde i Rosenvænget. Skovgårds kom ofte og boede hos os i længere tid, og han og far var uadskillige på ture til fods i omegnen. Det var en meget interessant gæst, far der havde at vise sit kære Nybøl, og det blev til mange gode motiver, med en hyggelig hold snak, mens der blev malet.

Jeg husker, en gang vi kørte med selvbinder lige bag gården. Far syntes vel, det måtte være et flot syn at vise Skovgård, og de kom om i marken til os. Mens de stod og ventede på, at de tre prustende heste for binderen skulle komme omgangen rundt og hen,

hvor de stod, var Skovgårds opmærksomhed imidlertid vendt ned over en lille eng, vi havde lige neden for, hvor bækken løb. Denne var blevet dæmmet op og lavede et lille vandfald. Det havde far og gamle Hans Ludvigsen gjort en gang for at danne fald nok til, at der blev anlagt en hævert, der så forsynede de to gårde med vand.

Da far stod og så efter binderen, der nu kom, vendte han sig for at se, hvad indtryk det gjorde på Skovgård. Han var der bare ikke, lidt efter kom han med sit staffeli, — alt andet var glemt — og det blev et meget smukt billede.

Jeg kan ikke lade være med at fortælle, at da de var rejst, efter at de med deres tre børn havde boet hos os i tre uger, mødtes mor og jeg i de stuer, de havde beboet. Mon der da ikke »var glemt et billede?« Nej, de var husket alle. Vi så på hinanden uden et ord.

Der kunne nævnes mange flere navne, alle, fra »det gamle land«, der kunne, var selvfølgelig en tur i Nordslesvig den sommer. Alle dem, mor og far havde haft forbindelse med, havde fået at vide, de var velkommen til at bo hos os. En del kom vel også netop til os, fordi de vidste, at hjemmet havde rum for begge synspunkter i den bitre grænsestrid. De fik den åbent belyst fra begge sider.

Når vi ville vise vore gæster mere af Sundeved, blev der spændt to heste for charabancen, og vi kørte en lang tur, jeg må næsten sige, ind i Sundeved ad snørklede veje mellem høje, levende hegn. Far fortalte om hver gård, vi kørte forbi, han kendte dem alle og havde en godmodig historie om mange af deres beboere.

Turen gik gerne op forbi Nybøl Mølle, og far berettede om træfningen der i 1848, over Avnbøl til Ullerup, forbi fars fødegård ned til Ballebro, og derfra langs Alssund forbi Nørremølle og Sandbjerg Slot, derfra op forbi Dybbøl kirke til landevejen Sønderborg-Flensborg.

Det virkede altid overvældende på vore gæster, når de fra de næsten mørke, skyggefulde sundevedske sogneveje kom op på landevejen. Her var pludselig vid og herlig udsigt. Mod syd ser man ned over Vemmingbund, op mod Broagers totårnede kirke. Lader man øjet følge horisonten østover, ser man Broagerland med Stensig mose ned mod vandet, der hvor nu kongefamilien har deres private badeplads i den tid, de opholder sig på Gråsten slot. Lidt længere mod øst ligger Dynt med den høje skrænt, der hæver sig op fra vandet. Her lød fars forklaring: »Her havde tyskerne deres

kanoner stående, de kunne skyde tværs over Vemmingbund, bagind i de danske stillinger i Dybbøl skanser i 1864. Så rammer øjet det store hav, Østersøen, for længere omme at se Dybbøl mølle mellem de store træer, der står på hver side af landevejen. Næsten mod nordøst, nede i dalen under Dybbøl banker ligger Dybbøl by. Lige mod nord, ad den vej, vi er kommet, ser vi Dybbøl kirke med sine hvide mure mellem de høje træer, der omgiver den«. Fars forklaring fortsatte: »Det er jo på kirkegården der, general Bülow ligger begravet. Bülow døde på Sandbjerg slot, som vi lige kørte forbi. Det var i 1864 omdannet til lazaret. Øjet møder nu lidt længere mod nordvest Sottrupslanke kirkespir og endnu længere ude kirketårnet i Ullerup. Lader vi blikket gå lidt længere mod vest, ser vi det lille, slanke spir på Sundeved frimenighedskirke på sin bakketop mellem Nybøl og Stenderup. Så lader vi blikket gå ud stik i vest langs landevejen, og det rammer Bøffelkobbelskov, hvor vi om lidt vil gøre holdt ved graven fra 64. »De vog dem, vi grov dem en grav i vor have«. Så har vi været horisonten rundt. Vi ser igen den toårnede kirke i Broager.«

Far elskede den plet her, hans ansigt lyste, når han stod der i vognen og viste ud over det smukke landskab ned over hans elskede Sundeved.

Far var tolv år i 64 og var med sin far i skanserne få dage efter deres fald. Han fortalte tit om den tur og om krigen i det hele, det var disse oplevelser som dreng, der gjorde, at han alle dage følte sig som stedbunden til Sundeved.

Vi drejede så gerne mod vest hjemad mod Nybøl. Skanserne, Dybbøl mølle og Sønderborg med den gamle pontonbro og slottet var en heldagstur for sig selv. Vi så nu graven ved Bøffelkobbelskov og hilste på gamle frk. Fink, der passede graven i sin have.

På vejen forbi skoven viste far gerne, hvor vi havde vort skovstykke med de høje bøgetræer. Far var glad for, at han ejede et stykke af Bøffelkobbelskov.

Så drejede vi fra landevejen ned mod gården ind ad »Æ Foot« og var nu atter hjemme, hvor ingen udefra kunne se os for de store træer, og der ventede et aftensmåltid i den store spisestue, hvorefter vi slog os ned i haven, hvor der blev drøftet og sunget i den stille aftenstund.

Af de nye tilflyttere, vi også fik meget samkvem med, må jeg

Far forklarer „en sag“. Det er lærer Berggreen, der får den lagt for.

nævne amtsskolekonsulent Niensens, som far og mor drøftede skolesager med. Hvor var vi drenge optaget af deres tre unge, smukke og livlige døtre. De holdt somme tider week-end hos os, og det blev til mange køreture med fars kørehest »Snip«, hvor de meget gerne ville være kusk, og til mange fornøjelige krogkædet spil på pladsen i abildgården. Jeg kan ikke lade være med at nævne en gang, da en af os drenge galant skænkede kaffe og over bordet på den anden side fangede et par blå øjne; han glemte fuldstændig sit hverv, så kaffen fossede ud over kop og bord.

Den, vi fik allermest med at gøre, var nu vor kære lærer Berggreen. Den forandring, han kom med til skolen i Nybøl, kan næsten ikke beskrives. De, der oplevede det, glemmer det aldrig. Berggreen kom med dansk undervisning. Det blev nu en fest hver dag i skolen. Det var vel nok en forskel fra den tyske skole med dens provokerende fortyskning af de danske børn ved det mest nødvendige hjælpemiddel, spanskkrøret — det korte, der altid var i hånden, til rygstykkerne, og det lange, der blev låst ud af skabet, hvor man måtte bøje sig, så bagen blev godt stram og fik røde striber, der blev beskuet, når vi under kommando var til badning i Nybølner.

Jeg gjorde min entre i den store klasse hos lærer Desler, (havde indtil da kun gået hos lærerinden) med at skulle holde for en af de første dage. Jeg havde knaldet glasset på det store billede af »Der Kaiser«. Det må have gjort et dybt indtryk, da jeg husker det så tydeligt. Desler: »Nah, das hast Du gemacht«, sagde han, rejste sig fra katederet og stak sin hånd i lommen efter nøglen. Hele klassen vidste besked; den store stok blev låst ud af skabet.

Jeg så, han var meget veltilpas, da han gik hen til skabet; men da han vendte sig om med det lange spanskrør i hånden, prøvede han på at holde sit ansigt i alvorlige folder. Man så kun hans skæg samle sig i små krusninger ved hver mundvig som af et dæmpet smil, der dog ikke kunne holdes tilbage, da han måtte åbne munden for at sige: »Kom mal hierher, Svend«. Han gjorde altid nar af os Moosunger med de typisk danske navne, så det blev til et langtrukket »Schweend«. Jeg tumlede hen på den åbne plads foran bordene. Desler: »Bücke dich, — nein, noch mehr«. Da enden så var godt stram, susede spanskrøret, jeg så fra den mærkelige synsvinkel, at han hævede sig op på fodballerne i sine fjederstøvler, og jeg fik det ene svidende snært efter det andet, der satte ophovnede, røde striber. Det var jo en lidt voldsom begyndelse på den store klasse, så jeg blev i frikvarteret siddende på min plads og havde bøjet mit hoved ned over de sammenlagte arme over bordet. En af mine ældre søstre, der kom forbi på vej ud, bøjede sig ned over mig og spurgte med en lidt skadefro stemme: »Bed den Svend?« Hun påstår, der kom et inderligt langtrukket »Jaah«, fra mig.

I stedet for at tumle hen på straffepladsen, burde jeg vel have haft dristighed nok til at have fulgt Mathias Madsens eksempel. Da Desler en gang kaldte ham op med sit »Kom mal hierher«, strøg Mathias forbi ham hen og ud ad døren til den lange gang. Desler satte efter ham i fuld fart. Mathias, der var barbenet, formåede ved enden af den lange gang at få drejet ud af uddøren til venstre, ud i det fri. Desler derimod, der var i sine fjederstøvler, skred og havnede på hovedet i en stor affaldskasse. Eller, jeg skulle som Johannes Thiesen, være hoppet ud af vinduet og på den måde forsvinde hjem.

At Desler også praktiserede sine stokkeprygl som et opdragelsesmiddel over for sine egne to drenge, er der et sørgeligt minde om. Skoledrengene var med ham til badning i Nybølnor, det var

i grunden en lumsk badestrand, der var så mange dybe huller i havbunden. Ernst Desler, den ældste af de to drenge, skred ud i et af dem og råbte skrækslagen på hjælp. Faderen, der altid sad inde på strandkanten for at overvåge badningen, løb med alt tøjet på ud i vandet, men da han omsider fik fat i drengen, var det for sent.

På grund af sygdom var jeg ikke med til badning den dag, men mine skolekammerater fortalte mig om det rystende syn, det havde været for dem at se faderen komme vadende ind med sin druknede dreng i armene. De fortalte, at Ernst havde røde striber, som efter spanskorrøsslag, ned over hele sin nøgne krop. Han ligger begravet i Nybøl.

Nå, min omgang klø fik jeg på en måde hævnnet.

På »Æ Kejses Geburts«, som vi kaldte kejserens fødselsdag, skulle der altid en klasse med ud at hejse flaget. Det frydede Desler at beordre mig til at bære den tyske fane ud til stangen. Kejserens fødselsdag var jo den 27. januar; den dag var der netop godt tåget og pløret på skolepladsen. Der var en særlig stor mudderpøl, som jeg jo slet ikke kunne se af bare benovelse over at gå der ved siden af læreren med den tyske fane i favnen. Flaget foldede sig ud og faldt ned foran mig! Jeg kom til at træde i det med det resultat, at jeg faldt pladask på maven ned over det og fik det rigtig godt sølet til. Sikken en ballade, Desler blev helt »konfus«, vi blev beordret hen til vandposten, hvor vi med stor fornøjelse postede vand på det. Det blev en ynkelig våd klud, vi med stort besvær fik hevet op i tågen. Jeg fik aldrig den »ære« oftere.

Nej, Berggreen kunne uden stok. Han fortalte nu det, vi i hemmelighed over for myndighederne havde haft huslærerinder eller vandrelærere til. Det var jo unægteligt også noget andet for ham, i stedet for at skulle fortyske som sin forgænger, nu at lære os det, vi havde længtes efter. Berggreen var en mester, så alt det fundamentale, regning og skrivning, gik ind som en leg — med det andet. C. A. Berggreen, sønnesøn af komponisten af samme navn, kom også med sang og musik, — ikke kun for sine elever i skolen, men som en meget dygtig og afholdt dirigent for sangforeningen både i Nybøl og Vester-Sottrup. Disse koncert- og sangaftener blev ret snart de største og kønneste fester, vi afholdt både i Nybøl og i forsamlingsgården i Vester-Sottrup. Det kom til at betyde så uende-

lig meget for hele egnens befolkning, at den på så fin og køn en måde blev delagtiggjort i dansk sang og musik.

Ja, det, der betog os mest ved at komme tilbage til moderlandet, var vel nok det, at børnene nu kom i dansk skole og åbenlyst måtte høre om dansk åndsliv. Det havde vi jo nok også gjort før, og jeg mindes, hvor betaget vi var, når der blev læst højt for os. Jeg må nævne Ingemanns romaner. Hvor de dog betog os drenge! Jeg kan endnu høre mor begynde på »Erik Menveds Barndom«, den herlige fortællemande, Ingemann her har. Jeg tror, Ingemann er en af dem, der har betydet meget for bevarelsen af sønderjyske børns kærlighed til dansk historie. De bøger har man senere prøvet at forkorte, så de er ødelagte, ikke til at få mening i, der kommer nu det ene tomrum efter det andet, og de får lov at stå ulæste på reolerne. Kritikken af Ingemanns historiske fremstilling og af hans belysning af historiske personer gjorde en ondt. Jeg tror, de skikkelser, han har frembragt, har gjort deres virkning, såvel som dem Kaj Munk har frembragt, f. eks. ham, som Kaj Munk lader komme ridende på en so ind på »Nørreris« for at tale med Niels Ebbesen og hans kone. De tre prægtige danske skikkelser har Kaj Munk måttet fremføre for os på sin måde for at få sagt os det, han ville.

— — —

Jeg tror nok, det gik lidt ud over vor omgangskreds, at far og mor blev så optaget af og fik så meget med de nye tilflyttere at gøre. Vi boede jo, selv om midt i byen, dog fuldstændig isoleret af vor store have og de mange store træer, som gården lå gemt i. Far og mor var så optaget af deres, så de ikke havde tid til at fundere over, hvad folk mente om deres færd.

— — —

Der var nogle vintre med masser af sne. En søster var forstanderinde på Lyshøj børnehjem, og hun havde inviteret alle os unge til julegilde. Vi var jo mange og kunne ikke være i een kane, vi lånte derfor Valdemars og kom så afsted i to.

Vores gamle kane brændte i sin tid sammen med gården. Far havde siden købt en brugt, men den var gammel nu og meget skrøbelig; at få en ny lavet hos en håndværker i den landbrugskrise, vi var i, kunne der ikke blive tale om. Far og jeg besluttede os til at prøve at lave en ny selv.

Der blev købt »vålbrædder«, brædder, der kunne købes, som de

var, lige skåret ud af stammen, det var de billigste. Det skulle foregå i laden, hvor den gamle kane blev sat op som model. Mor kom over for at se til os og måske også for at drille lidt, men da hun så far gå og fryse trods meget tøj, gik hun igen. Da vi kom ind til middag og kom ind i den daglige spisestue, var den fuldstændig tømt for møbler, og stuen blev os anvist til værksted. Hvor det lignede mor. Hun var ligeså optaget af foretagendet som vi og meget spændt på, om det ville lykkes. Vi måtte ikke være i loen og fryse, vi skulle ind. Det skulle for hende gøres til hjemlig hygge, selv om der kom spåner og savsmuld ind. Vi havde mange fornøjelige dage, og det lykkedes så godt, at ingen ville tro, vi havde lavet den nye kane selv.

Nå, vi havde en herlig kanetur til Sønderborg. Blandt os unge var der en sød ung pige, som en af brødrene var optaget af. De var så temmelig jævnbyrdige, så der kom af og til rivninger dem imellem. Midt under gildet, vi dansede i gangen, gik døren op, og ind kom en anden bror, der dengang var i Paris, men pludselig havde fået hjemlængsel efter dansk jul, og nu var han her. Han smed overtøjet og var straks med i dansen. Omtalte unge pige og han havde aldrig set hinanden før, og de dansede —.

Omsider kom vi afsted hjemad. Den først omtalte bror fik sin dame op i den kane, han kørte, og han fra Paris kom i den bageste. I den første blev der snart erklæret krig, og skytset fløj frem og tilbage. Pludselig råbte den unge pige: »Prrr«, Hestene holdt, og hun hoppede af og satte dem i gang igen, hun ville gå hjem. Da den bageste kane indhentede hende, blev der af »pariseren« råbt: »Prrr«, og han ud af kanen, vi så dem ikke mere den nat —. Men de er den dag i dag et lykkeligt ægtepar.

— — —

Endnu et glimt fra de glade ungdomsdage.

Vi havde spillet diletantkomedie. Øvelserne på den kolde scene havde bevirket, at jeg måtte til sengs med en lungebetændelse. En søster var så elskværdig, at hun fik nyrebetændelse, så vi holdt hinanden med selskab på det store gæsteværelse. Hun måtte også holde sin fødselsdag i sengen under sygdommen. Denne var dog nu på retur, så vi kunne godt modtage fødselsdagsgæster. Min søster læste et brev op, hun havde fået fra en anden søster, Sigrid, der som så ofte før mindedes træk hjemmefra. »Kan du huske, da vi

ventede besøg af pastor Jensens søn Martin fra Rinkenæs. Martin Jensen var hjemme på besøg fra konservatoriet i Wien, som han den gang studerede ved. Hvor var vi optaget af, at han ville komme og besøge os, vi følte os meget beæret, og vi ville så også modtage ham standsmæssigt. Kan du huske, vi stod tre »mand« høj oppe ved smuthullet ind i haven mellem lindene? Vi havde violinen med, og hver gang vi hørte en komme gående ude på vejen, spillede Marie melodien til »Når fjordene blåner«.

Vi stod der meget, meget længe, men der var ingen, der reagerede på den smægtende melodi. Omsider opgav vi at lokke den fagre ungersvend ind til os og gik meget skuffede ind. Ja, og der sad så vort hjertes udkârne ved et veldækket kaffebord, nok så uvidende. Han var drejet ned gennem gaden og kommet bag ind, og på den måde undgik han at skulle vælge og vrage mellem os tre gratier.«

Inge Lorensen, der var en af gæsterne, slog hænderne sammen og udbrød begejstret: »Nej, havde jeg fået sådan et fødselsdagsbrev, måtte I godt ha' alle andre gaver for mig.«

— — —

Far kom ud i køkkenet (en lille smule kejtet), mor skulle se ham med ridderkorset, nu første gang han selv havde heftet det på. Da han fik det, blev det jo heftet på af amtmand Thomsen.

Hvor var far glad for det, nu kunne han ligesom bedre hamle op med mor, der jo i flere år havde kunnet hefte fortjenstmedaljen i guld på sit bryst, når hun skulle være rigtig fin.

Jeg må her fortælle om, da far skulle i audiens for at takke kongen for ridderkorset. Far var jo en rigtig grundtvigianer, gik selvfølgelig derfor også med den typiske bredskyggede sorte hat, når han var i stadsen. Han gjorde lidt nar af den høje cylinderhat, havde aldrig ejet en. Nu var det blevet ham foreholdt, at til audiens, eller når man var tilsagt til taffel, skulle der høj hat til. Far kviede sig og ville låne sig tilrette. Han prøvede først i stilhed ovre hos sin gode ven, Kasper Jensen i Broager, men hans hat var for lille. Han var så nabolaget rundt, men de var alle for små, og hvor de drillede ham! Han kom hjem med uforrettet sag, men med mange skoser over sit arme hoved.

Nå, far kom til København, og en af hans døtre, der boede der, var med ham ude at købe en høj hat. Far boede hos datteren, og som altid, når han overnattede der, sov han i hendes udstillings-

stue for hendes vævede stoffer. Mellem den og den anden stue, hun boede i, var der glasdør.

Far må alligevel have været optaget af sin nye, høje hat, som der jo nu skulle promeneres med om på Amalienborg slot.

I hvert fald så datteren næste morgen gennem glasdøren far vågne. Han opdagede sin nyerhvervelse i opslået stand på bordet, svingede sine ben ud af sengen, gik hen og greb den og satte den på sit hoved, og med hatten på hovedet tog han så fat på selve den egentlige påklædning.

Det var vel nok »hops« for mor, da hun fik det fortalt.

Nå, far ville, mor skulle se ham som ridder. Han var tilsagt til taffel på kongeskibet i Sønderborg. Det var jo en herremiddag, ingen adgang for damer. Mor skulle ikke med, hun måtte kønt blive hjemme.

Hun så på far: »Ja, det klær dig sandelig, Peder Moos. Det var jo en god kvittering for »Æ Kritbar«. Mor hentydede til, at far i smug havde lavet en trillebør, og med den godt indpakket var han kørt til Sønderborg med den som en foræring til oberst Pedersens lille dreng. Vi syntes, mor var for slem. Det gjorde far ondt, kunne vi se. Han gik med et: »Dit asen!«

Så var far til taffel, men oberst Pedersen kunne herom fortælle: Så snart kong Christian lagde sit spisebestik, gjorde alle det, og når kongen rejste sig, rejste de andre sig også fra bordet. Far også, men han havde endnu lidt i glasset. Han havde jo selv indprentet sine børn, at det hørte sig til at spise helt op og gøre sin tallerken pænt ren, så far vendte sig om for at få den sidste mundfuld. Oberst Pedersen greb ham imidlertid hurtigt i armen med et: »Peder Moos, det kan man skam ikke.«

Det morede obersten. De var sjældent sammen, uden at han mindede far om det med: »Hvordan er det i grunden, Peder Moos, var vi ikke til taffels sammen en gang?« Fars replik: »Nå, var obersten også med!«

En nabo sagde: »Uha, hvor kører der dog altid mange store flotte biler ned til jer«. Og der var vel noget om det.

Det må have været lige efter genforeningen, omkring det store nordiske skolemøde, der blev afholdt i København, men det afsluttende møde blev holdt her i landsdelen, på forsamlingsgården i Sundeved, med udflugter til Dybbøl og Sønderborg, og med de

Mor på sin morgentur.

mange deltagere indkvarteret rundt om i hjemmene. Det var vel også i den tid, de nye skolelove for det genvundne land blev til. Mor var kommet i bestyrelsen for Dansk Skoleforening, og vi fik på den måde en del med det at gøre.

Mor kunne, når hun tog ordet i København eller på andre møder, komme med nye ideer eller fremgangsmåder, og det bevirkede ofte, at en af tilhørerne bagefter gerne ville uddybe spørgsmålet. Mor kunne da virke famlende. Det var kommet som et glimt, men endnu ikke sat i form. Der var vel også dem, der erfarede, at en virkelig samtale om noget nyt, der var for, skulle føres i hendes hjem, hendes mand skulle være tilstede, det var vekselvirkningen mellem de to, der satte form på tankerne.

Der holdt en bil for døren. En af drengene ville se, hvem det nu var, og kom ind i stuen. Der sad to, en mand og hans kone i sofaen. Mor sad ved sit skrivebord med hånden under hagen, den typiske stilling når noget optog hende. Mor var lige kommet ind fra sin morgentur, var i stort forklæde, kurven med grøntsager var sat hen

til spisestuedøren. Far gik op og ned ad gulvet. Han havde været i haven, havedøren stod åben, og fars havesaks stod op ad en stol. Far havde en hvid trøje på, der ikke var helt hvid mere, og han havde ild på sin krumme shagpipe, hvori der blev røget grov tobak. Fars tænder protesterede nu mod at holde den halvlange. Det var forholdet overfor de hjemmetyske skolebørn, der blev drøftet. Gæsterne havde vel drøftet det samme spørgsmål både hos Jepsen Christensen i Høgsbro og med H. P. Hanssen i Åbenrå, men var nu på vej til København kørt denne vej for at høre sagen belyst fra de to, der i politik så det fra hver sin synsvinkel. Og det blev vel nok drøftet med åben pande. Gæsterne sad vel og hørte på diskussionen far og mor imellem, men vel allermest for at høre en mor fremføre sit syn på børneskolen her i Nordslesvig. Det måtte vel veje mindst lige så meget som en mands, selv om kvinderne her i Nordslesvig først havde fået stemmeret nu ved genforeningen.

Det trak ud, og da de omsider skulle køre, var chaufføren ikke helt sikker på vejen; der måtte ingen tid spildes, hvis færgen skulle nåes. Derfor måtte den unge mand med. Det var den gang en oplevelse at komme med på biltur. Det var en åben Opel, en flot vogn, og så havde den dobbelt vindskærm, altså også vindskærm for dem, der sad på bageste sæde. Tænk, den kørte sommetider over 60 km i timen, vi for ned over pontonbroen ved Sønderborg, hen ad Havnegade, om det bratte sving ved Hotel »Alssund« og hele Perlegade igennem, hvor folk så efter den fine vogn med den rasende fart. Den unge mand nød det i fulde drag og beundrede ham, der sad ved rattet og nu styrede vognen ud og ind, op over bakker og ned gennem dale ad den hullede vej gennem de alsiske byer. Hvor nød han den storslåede udsigt, da man fra de sidste bakke- drag så ud over havet og så, at færgen dog endnu lå i lejet.

Det var selve kaptajnen, der tog imod. Han hilste med stiv honor på den store gæst. Det var han sandelig ikke bleven hilst med i Nybøl, men med et jævnt »Goddag«, og et fast håndtryk. Godt, fru Moos havde ringet, det var lidt over tiden, ellers havde færgen ikke ligget i lejet endnu.

De to, jeg her har fortalt om, var Ingeborg og Jacob Appel. De kom, fordi Appel havde hørt mor afslutte det store skolemøde på forsamlingsgården i Sottrup, og måske havde Ingeborg Appel hørt lignende klare glimt, lige sagens kerne, fremført af mor ved et af

de mange bestyrelsesmøder, de var sammen til i København. Jeg husker, mor kom hjem en gang og ikke var veltilpas. Hun havde været tilsagt til at komme ind i undervisningsministeriet til samtale om skolelove og havde følt sig fuldstændig tom. Jacob Appel har så en gang over for amtsskolekonsulent Nielsen ladet forstå, at det havde været en skuffelse. Skolekonsulenten havde da sagt, at en samtale på højeste plan skulle foregå i hjemmet. Ingeborg og Jacob Appel viste altid mor og far stor taknemmelighed for, at de havde haft det besøg hos os.

— — —

Det var selvfølgelig, at de mere udprægede kvindesagskvinder ofte kom. De ville have mor med i det arbejde også, men her følte mor sig ikke hjemme. Mor havde sit at kæmpe for: Vanskeligt stillede børn og hjem. Vel også det, at kvinderne måtte finde deres plads som ligestillede mennesker sammen med mændene, og at de kun kan gøre det ved at være sig selv, være som kvinder og være lykkelige i det.

Mor har en gang ved et stort møde i Dansk Kvindesamfund i Haderslev, hvor hun var taler, udtalt, at kvindernes gerning skal være i ly af manden. En af tilhørerne skal ifølge Ingeborg Refslund Thomsen have sagt: »Ja, men Herregud, Peder Moos har da altid levet i ly af Magdalene«. Det tror jeg gerne, far ville indrømme, måske med et lille bitte lunt glimt i den ene øjenkrog. Jeg ved, at mor endnu mere har følt, hun kun kunne virke ved fars styrke og kærlighed. Det var nu det, der gjorde hende så tryk.

Der skulle afholdes et kvindesamfundsmøde i Sønderborg. Louise Wright, Gyrithe Lemche og Julie Arenholdt kom og boede hos os, og der blev vel nok drøftet! Det var drøjt for far. Mor måtte ustandseligt minde ham om hans værtspligter. Han ville stikke af, men mor holdt ham fast. Der blev også drøftet politik. Julie Arenholdt ville have mor med ind i Det radikale Venstre, hun var meget ivrig radikal, var medlem af hovedbestyrelsen for det radikale landsforbund og i bestyrelsen for Hovedstadens radikale Venstre. Men mor ville ikke, følte absolut ingen trang til at vove sig ud i noget, der ikke lå hende stærkt på hjerte.

Far kom ud til os i stalden. Han var jo skabt ligesom alle andre mennesker, så idet han gik op og ned ad staldgangen kom der et lille »knur« — »Nåda«, sagde han, gav et lille hop og fortsatte med

et lunt glimt: »Det er alt det radikale, de fylder i mig, det går lige igennem«.

Mor ville prøve selv at være kusk for sine gæster til mødet i Sønderborg.

Far blev ved med at levere mælken til Jørgen Zachariassen på Mejerigården i Dybbøl, indtil mejeriet der blev nedlagt. I mange år kørte vi derfor hver morgen vores mælk ud til den gamle Broagervej et godt stykke ad Sønderborg til. Far havde altid en kørehest, så han kunne komme afsted, uden at markarbejdet blev forstyrret. Kørehesten måtte altid gøre den mælketur, også den kørehest vi havde den dag, en islænder. Det var næsten kun far, der kunne dirigere den hen, hvor han ville, den var meget egen.

Mor og de tre andre fyldte godt i jumben. Mor så lidt betænkelig ud, da far gav hende tømme og piskan. Hun så en lille smule bedende op på ham, men fik da startet, og »Isse« luntede af sted med sit vægtige læs.

Men kun op til Broagervej, her nyttede mors talemåder intet. »Isse« drejede ind, hvor den plejede at dreje ind, mens mælken blev læsset af. Da den sædvanlige tid var gået, vendte den vognen, selv om mor trak i tømme, så den måtte bøje hovedet helt om i siden. Det lykkedes mor at få den i den rigtige retning et par gange, men ikke et skridt i retning mod Sønderborg.

Da det lykkedes at få den i den retning igen, blev piskan brugt eftertrykkeligt, men »Isse« snurrede rundt, og afsted i fuld galop. Den standsede først med hovedet mod stalddøren, der heldigvis var lukket.

Der blev hurtigt rekvireret en bil, og de nåede derud i rette tid. Da »Isse« på den måde havde vist sin utilbøjelighed til at ville fremme kvindesagen, blev den solgt. Den afløstes af den altid vilige og raske »Snip«, en krydsning imellem en oldenborger og en lithauer. Mor greb ikke den slags tømmer oftere.

Det, at mor er bleven kaldt en markant personlighed, skyldes vel især, at hun overfor indbydelsen fra Dansk Kvindesamfund til at lade Den nordslesvigske Kvindeforening gå ind eller op i det, tværtimod holdt på, at Den nordslesvigske Kvindeforening, med alle de særopgaver, der lå for henede, skulle blive stående som en selvstændig forening.

Fru Julie Arenholdt, der var formand for Dansk Kvindesamfund,

havde svært ved at forstå mor, at hun ikke ville, at Den nordslesvigske Kvindeforening skulle ind under Dansk Kvindesamfunds beskyttende vinger. Der kom ikke meget samarbejde dem imellem. Julie Arenholdt mente derfor heller ikke, hun ville med til Nybøl igen efter den afbrudte køretur og mødet i Sønderborg.

Louise Wright og Gyrithe Lemche var straks på mors side. Henni Forchhammer, der kom med hjem i stedet for Julie Arenholdt, kneb det i begyndelsen også for at forstå mor, men med hende, der var formand for Danske Kvinders Nationalråd, fik mor en hel del at gøre. Ved et møde den 28. marts 1920 i Danske Kvinders Nationalråd, holdt mor et foredrag, hvor hun fremførte Den nordslesvigske Kvindeforenings mål og arbejde fremefter, og ved det møde blev så hendes forening optaget som en selvstændig forening. Efterhånden som Henni Forchhammer så og fulgte med i mors arbejde, blev de gode arbejdsfæller, ja, til sidst endda gode venner, og hun kom ret ofte på besøg.

Julie Arenholdt og mor kom ikke på talefod, så i bladet »Kvinden og Samfundet« søger man forgæves efter stof om mor, end ikke selve genforeningen er der skrevet ret meget om, så radikalt indstillet var det. Det blev dog omsider en kreds af kvinder for meget, så de med Gyrithe Lemche og Louise Wright i spidsen, brød ud og stiftede »Tidens Kvinder«, der heldigvis har gode referater både om genforeningen og nordslesvigske kvinders tur til København den 26. maj 1920.

Ved det store fællesmøde i Vejen den 23.—27. juli 1920, som Dansk Kvindesamfund afholdt for at byde sønderjyske kvinder velkommen til arbejde, var det ikke mor, men næstformanden, frk. Hanne Jenssen, Haderslev, der tog imod og holdt takketale.

Hanne Jenssen og mor havde i det hele ikke så meget tilfælles i deres syn på kvindeforeningens arbejde. Mors stærke pointering af, at kvindens første plads var i hjemmet hos mand og børn, kunne man vel heller ikke forlange, den ugifte Hanne Jenssen ville indrømme var den eneste mulighed for at få det helt rigtige ud af livet.

Mors syn på et hjem kan jeg lettest få frem ved at lade hende selv fortælle det med et stykke, hun skrev i »Julehilsen til Soldaterne« ved slutningen af den første verdenskrig:

»Naar Hjemmene nu ogsaa denne Jul vil prøve paa at sende sin

Hilsen ud til jer, Børn fra nordslesvigske Hjem, er det under stærk Paavirkning af, at Krigen nu har talt sit sidste Ord, og at det saa er dennes Modsætning, Hjemmene, som skal til at tale. Vi, som nu er saa vant til Støjen og den buldrende Tale, vi maa nu samle os og lægge Øre til, for at høre ret, naar Hjemmene fører sin stille Tale.

Første Gang, vor Dreng var hjemme paa Orlov, var han gaaet over Markerne, ind gennem Staldene og havde staaet og klappet Hestene lidt, og da han sad inde i Stuen mellem os alle, sagde han: »Jeg har aldrig før vidst, at I holdt saa meget af mig«. Det var vel underforstaaet: Og at Hjemmet var mig saa kært. Kort før han faldt, var han atter hjemme og gik den sidste Dag ud over Markerne, saa derfra ud over Landet, det var jo det Land, som han og saa mange andre kom til at give Livet for. Det er jo ikke saa underligt, at de elskede det saa højt. Han traf sine yngre Brødre i Roemarken, hjalp dem tilrette og sagde: Nu kommer jeg nok ikke hjem mere, pas nu Fars Marker godt, og vær mod hinanden som gode Kammerater. Ja, det er jo ganske jævnt og ligetil. Det, som gik gennem hans Sind, er gaaet gennem tusinder, — Hjemmets Magt, Hjemmets bevarende Kraft, Hjemmets rige, varme dybe Kærlighed er sikkert bleven prist og velsignet i mangt et ængsteligt og raadvildt Sind i disse Aar. For dette Hjem er der ofret alt, hvad Mennesker ejer, Liv og Sundhed, — for at dette Hjem atter kan svømme frelst paa Tidens Flod — saa var det dog ikke forgæves.

Har da Hjemmene, ved Guds Naade, evnet at yde den nødvendige Hjælp til hver enkelt derude, som det har vugget i sit Skød, — saa maa vi vide, at ogsaa Fredens Tid bliver en Arbejdets Tid, maaske i endnu højere Mon. — Skal det brudte heles, de forskellige Elementer sammensmeltes, Troen styrkes, Haabet frigøres, og Kærligheden uddybes, ja, saa kaldes der for Alvor ad Hjemmene, saa maa vi vie Hjemmene vor bedste Kraft og vores varmeste Bøn, for i Hjemmet skal nu plantes Spiren til vor Folketro, der skal Minder fredes, for vor Fremtid bygges Bro. —

Inden for Hjemmets Mur skal det værnes og vogtes, fredes og dyrkes, som den ny Slægts Lykke skal vokse ud af.

Saa er det dog Sandhed, Guds evige Liv, og har ogsaa stadfæstet sig her i denne Holmgang, hvor mørkt det ellers længe saa ud. — Alt det store, hovmodige og overhaandsmægtige, som har Løgnen

til Fader, udvikles kun til Død — og det Haab, som tit var svagt og truet, men skjult med Bøn, Menneskehjærter, skærmet med Tro og dugget med Graad, værnet og vugget og næret ved Hjemmets stille, stærke Magt, det faar Lov at leve, fordi, det har Livet i Gud. — Skulde saa ikke vor Lovsang ofres Ham til Ære, Ham, som gemmer og ikke glemmer, Ham, som holder sine Løfter, som ved Raad for alt og intet sparer.

Saa lad nu ind mod Jul vore Tanker drages indad og opad mod Hjemmet hist og mod Faderens skjulte Raad for al Verdens Nød, som var dette at give os Jul. Det er Stadfæstelsen paa, at vi ikke er glemte, og at Dørene er aabne til Hjemmet hist, hvor vi kan hente alt, hvad vi behøver til at bygge Hjem paa henede: Lyse Tanker, gode Ord, rene Sind.

Ja, al Guds Herlighed tog Bolig hos os Julenat for aldrig at forlade os mere. Julebarnet er lige god at gæste i Storm og stille, for Ham er given al Magten i Himlen og paa Jorden. Saa kunde det jo være, at vor Takkesang denne Jul kunde blive saa fuldtonende at,

al Guds Engleflok med Amen
 slaar de gyldne Vinger sammen
 takke Gud for Verdens Trøst:

Ja, Verdens Trøst, Hjemmenes og Hjærternes Hjælp og Trøst, levende og nærværende henede, hvor der sukkes efter Trøst, saa maa vi vel have Lov at synge:

Glade Jul, dejlige Jul,
 velsignede Jul!

Magdalene Moos.

— — —
 Jeg har fået lov at låne protokollen fra Den nordslesvigske Kvindeforening, ført af fru Paula Fink i Åbenrå.

Jeg kan se, at sidste gang mor, sammen med Paula Fink, har underskrevet den, er den 7. februar 1938. Den 28. august 1937 begyndte Paula Fink: »Mødet har været udsat længe, fordi Magdalene Moos i længere tid har været indlagt på dr. Beyers klinik her i Åbenrå«. Det får mig til at tænke på den strenge tid, mor oplevede. En af hendes drenge havde overtaget gården, og mor var flyttet op på aftægten. Far opholdt sig mest i Broager hos sin ældste datter, der havde overtaget Kasper Jensens boghandel der. Da

hun ikke var oplært i handel, følte far, han måtte hjælpe der, det han formåede.

Kasper Jensen var født i Gerup ved Tønder, han havde sidst i firserne fået en god ansættelse som friskolelærer i Holstebro, men da han hørte om den tyske skoleforordning, der så at sige forbød al dansk undervisning, skrev han til H. P. Hanssen, om der muligvis kunne være et arbejde for ham at tage op som vandrelærer. Han opgav sin faste stilling og kom til Broagerland og Sundeved, hvor han kom til at yde et godt arbejde i vor sags tjeneste. Det var kun i et ret kort åremål, Kasper Jensen kom til at virke som vandrelærer, for tyskerne fik det forpurret, og så kom han til at savne et levebrød og en bopæl for derfra at kunne fortsætte med den ret store oplærings- og foredragsvirksomhed, han var kommet så godt i gang med. Han boede den gang, det stod på, hjemme, men havde ellers haft kost og logi rundt omkring i de byer, hvor der samledes børn til hans undervisning.

Far foreslog ham at prøve med en boghandel, der muligvis kunne oprettes i Broager. Far kørte til Broager for at tale med købmand Ottosen om det; denne vidste tilfældigvis, at der var et hus at få, hvor der var lidt skotøjshandel. Men ellers var han ikke så interesseret. Så kørte far over til sin ven Jørgen Zachariassen i Dybbøl, der straks var med, og huset blev købt. Kasper Jensen sagde senere: »Å, a bløv pot derind«.

Kasper Jensen og hans søster Margrethe, der holdt hus for ham, tilbragte 1. juledag ovre hos os i Nybøl i det meste af den tid, de levede. Margrethe døde flere år før han, og min ældste søster holdt så hus for Kasper Jensen, til han døde.

Hun arvede forretningen kvit og frit efter ham, desforuden arvede alle vi andre søskende hver en lille sum penge. »I får lidt til hjælp til jer dygtiggørelse«, sagde han.

Det var nu ikke bare far, der syntes, han måtte hjælpe til hos en af børnene. Mor gjorde det også.

Vi havde købt 40 tdr. land ude i Hokkerup Nørreskov og der fået bygget en gård til en af os drenge. Han var endnu ugift, så det gik ikke så godt, som det burde. Mor pakkede resolut en kommode og bad en af os køre sig derud. Hun overlod sit hus og have til en af sine dygtige medhjælpersker (der senere blev min kone) og blev så i lang tid derude for at sætte skik på det.

Der var imidlertid een derude, der absolut ikke ville afgive sit herredømme. Nogle gode venner havde, da Mads flyttede derud, foræret ham 10 gode brune italienerhøns og en mægtig hane, sidstnævnte herre regerede over hele gården, når Mads var i marken.

Da mor en af de første dage tillod sig at gå over i vognporten, hvor der i et hjørne var indrettet hønsehus, for at hente æggene, for den respektløs på hende og hakkede hende flere gange tilblods i benene. Da Mads kom ind fra marken, og mor ikke var i køkkenet, søgte han og fandt hende omsider ovre i vognporten stående oppe på en vogn med en lang stage værgende sig mod den rasende kokkemand. Det kan nok være, han fik fat i kalorius, og dens hoved faldt omgående for en økse. Det gav mad til flere dage, som mor senere fortalte.

Men tilbage til protokollen og mors sygdom. Mor havde det ikke let. Han, der havde overtaget hjemmet, var syg, og mor vidste, det kun var kort tid, han havde tilbage at leve i. Hvordan skulle det hele forme sig? Flere af børnene havde sat benene under eget bord og havde nok at slås med. Mor havde hænderne fulde med byggeudvidelser både på børnehjemmet i Rønshoved og på hvilehjemmet på Rømø. Der var ansøgninger om at få det økonomiske ordnet. Det gav flere rejser til København for at få planerne godkendt i de forskellige institutioner, ja, ligefrem et besøg hos flere rigmænd, for at økonomien til hjemmene kunne blive så god som mulig, således at foreningen ikke skulle blive så hårdt bundet, at der ikke kunne ydes tilskud andre steder, som det var blevet tradition. Der var rejser til hjemmene for at mødes med arkitekter og for at drøfte og planlægge.

Vi kunne se på mor, når hun sad og arbejdede ved sit skrivebord, at hun var træt. Det kneb for hende med at se. Hun strøg sig over panden, som om hun havde hovedpine. Omsider fik vi hende til at søge læge, og det blev så til, at hun blev indlagt på øjenklinikken i Åbenrå.

Vi havde aldrig oplevet, at mor var syg, vel aldrig følt, at der var noget, der trættede hende, og vel aldrig, at hun havde særlig travlt. Det var, som om alt, hun var i gang med, var det bedste, hun vidste.

Vi ældre søskende havde nok set mor ligge til sengs. Når vi da kom ind i sovekammeret, lå hun der som en lykkelig kone med sin

lille nyfødte. Nu var det noget andet. Jeg kan i protokollen se, at mor efter sit klinikophold har være flere gange i København både for hjemmene, men også for andre møder, og været flere gange på byggepladserne. Ved et tilsynsrådsmøde den 20. oktober 1937 skriver Paula Fink: Jeg må meddele, at Magdalene Moos ikke kommer, da Peder Moos er død i morges.

— — —

Som nævnt hjalp far de sidste år, han levede, sin ældste datter i Kasper Jensens boghandel i Broager, som hun havde arvet. De første år kunne far jo tage toget derover. Banen blev imidlertid ret snart nedlagt, den havde ikke noget at køre med, tilsidst var far tit den eneste passager. Det kunne ske, at han var lidt sent på vej, og toget begyndte at køre, men når lokomotivføreren med sit lokomotiv var kommet midt ud på vejen, kunne han se far komme et stykke nede; og når far vinkede med sin stok, bakkede han toget tilbage til stationen, og far kom med.

Da banen så blev nedlagt, blev det mere besværligt, og far fik sig en seng derovre. Hvis ikke andet var på færde, kom far nu næsten kun til Nybøl lørdag—søndag.

Far var rask og åndsfrisk til det sidste. Var ene en tur i København og rundt at besøge sine børn i foråret 1937.

Hen på efteråret talte far af og til om det, han troede snart ville forestå. Især når han blev svimmel, kunne han lægge hovedet lidt på skrå og sige til en af sine kære: »Mon jeg snart skal dø?«

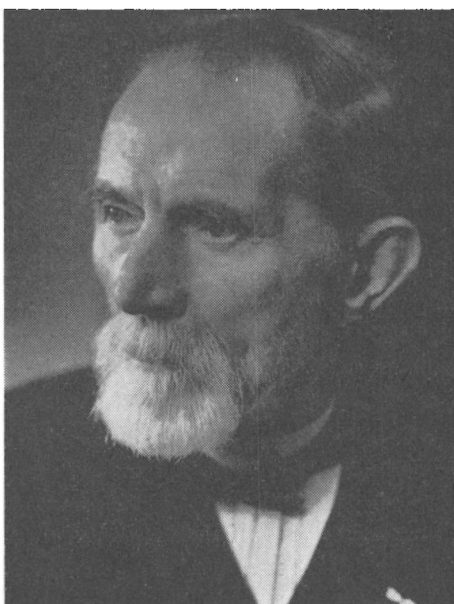
At det var i fars tanker, vidner også det om, som min kone fortalte mig, sidste gang far, i foråret 1937, besøgte os.

Far stod ude på vores veranda, mens Kis gik og ordnede morgenbord. Hun hørte gennem den åbne havedør far nynne på Blichers »Sig nærmer tiden, da jeg må væk«, hun hørte tydeligt ordene: Thi også jeg er kun her på træk og haver andetsteds hjemme.

Den 18. oktober havde far et ret besværligt svimmelhedsanfald. Da det var overstået, ringede han til Aage Møller, Rønshoved, og bad ham komme.

Siden Aage Møller havde oprettet frimenigheden i Rønshoved, havde far med stor glæde tilsluttet sig den.

Aage Møller fortalte, nu da jeg var henne at snakke med ham om fars sidste dage: »Ja, det er da din far, der er skyld i, at høj-

Peder Moos, omkring 1935.

skolen kom til at ligge her i Rønshoved. Da jeg i sin tid averterede efter en ejendom her i Nordslesvig, fik jeg to tilbud, et fra Nybøl, og så dette her. Jeg så først på den i Nybøl og tog derfra til Dybbøl for at tale med nogle om sagen, blandt dem var din far. Da han hørte, jeg havde tilbud på den ejendom her i Rønshoved, sagde han straks: »Der skal du lægge din højskole, for det skal være en grænselandshøjskole«. Det blev så afgørende for mig, at jeg straks fik Nicolai Christensen til at ringe efter en bil, og jeg kørte her ud og købte ejendommen«.

Aage Møller kom så den dag over til far, og der sad han ved bordet og røg på en cigar. Aage Møller: »Nå, Peder Moos, det ser jo ud til, du har det godt, jeg troede, du var syg, siden du bad mig komme. Det er jo min fødselsdag i dag, ved du vel nok?«

Far: »Nej, er det din fødselsdag, så vil vi ikke tage det så alvorligt i dag, men fornøje os over den«. De havde et par gode timer sammen, hvor far var veltilpas. Næste morgen havde far igen et svimmelhedsanfald, og han bad igen Aage Møller komme.

Aage Møller kom, og de havde en god dag sammen, hvor far var til alters.

Da far om aftenen ville op i sin seng, følte han sig igen lidt svimmel. En af hans drenge ville hjælpe ham op ad trappen. Far afslog med ordene: »Nej, holdt, min bror, selvom det er sidste gang, vil jeg gå selv«.

Da hans datter, ved den tid hun gik til ro lidt over midnat, så ind til far, var han død.

Far, din dåd i det stille du øved' tro
 med trang til sandhed, i hjem og kirke
 med sang, du fægted' åbent for dit virke,
 du gik så glad på den lyslange bro.

Så kom far for sidste gang hjem til Nybøl, hans bære stod i verandaen oppe på aftægten hos mor. I de samme dage lå hans søn Jens — der skulle have ført hjemmet videre — på bære i kappellet ved Landshospitalet i Sønderborg.

Nu skal man vel ikke dvæle alt for meget i begravelsestaler og nekrologer, men det gør en alligevel godt at læse, at andre har haft samme syn på ens forældre som en selv, og derfor synes jeg, at jeg gerne vil tage nogle uddrag med her.

Efter referat i »Flensborg Avis« den 26. oktober 1937 talte ved fars jordefærd i kirken først frimenighedspræst, forstander Aage Møller, Rønshoved, ud fra bibelordet »At Gud er Kærlighed«. Han omtalte Peder Moos som sin meget nære ven, der gennem sin kristentro havde lært at elske sine medmennesker, sit folk og fædreland varmere og stærkere end de fleste. Han var så trofast, om end til tider stejl. Hans kærlighed til kirke, slægt og venner var for ham en gave, han havde fra sin tidligste ungdom. Han døde glad og taknemmelig. Han, som altid elskede at synge, sang, indtil døden tog ham.

Frimenighedspræst Thade Pedersen, Haderslev, sagde blandt andet, at Peder Moos var en skarpt udformet personlighed af den slags, som ikke har let ved at bøje sig og aldrig bøjede sig for uretten. Under det tyske styre gav han sig ikke, hvor man ville fratage ham noget af hans ret. Han tog netop kampen op der, hvor man ville tvinge ham ud, og han var med til at fremme alt, hvad der var var godt og værdifuldt for vort folk.

Pastor Moos, Åbenrå, omtalte Peder Moos som en »israelit«, i hvem der ikke fandtes svig. For ham var det materielle ikke num-

*Et af de seneste billeder af
Magdalene Moos.*

mer eet, han forstod, at værket i national eller anden retning, skal eller må laves om til noget, vi ikke er. Hvad vi tog i arv fra vore forfædre, skal vi give i arv til vore børn. Han var en dansk mand i dette ords bedste betydning, aldrig gik han på akkord, og han havde så let ved at tage stilling, fordi han var så retlinet. Han levede et langt og velsignelses- og indholdsrigt liv.

Pastor Eggert, Nybøl, talte over verset: Som en vismand — snild i råd — som en kvinde — let til gråd — som en kæmpe, når det gjaldt, som en kristen fremfor alt.

Det vers, syntes han, passede så godt på Peder Moos.

Ved graven trådte Magdalene Moos hen til den og sagde: »Tak for de mange gode år. Tak for din styrke, og tak for din trofasthed«. Og hun fortsatte: »Jeg er glad for, at Peder Moos blev skånet for at få at vide om den tunge sorg, vi nu også må opleve med vor dreng, og alligevel, vi ville gerne have haft dig at støtte os til. Jeg mindes de linjer, som stod lige over døren i frimenighedskirken: Som ved dit alter den kvidrende fugl, und i dit tempel din tjener et skjul. Peder Moos så hver gang, når han kom ind i kirken, på disse linjer. Han sagde ikke noget, det lå jo ikke

for ham at sige så meget, men jeg ved, det var hans trøst og ønske. Det var det, at Peder Moos levede så stærkt i sin kristentro, der gjorde samlivet med ham så rigt og så trygt. Idet jeg takker alle for trofast venskab og for deltagelsen, vil jeg for Peder Moos, og for ham, vi om et par dage skal stede til hvile her ved siden, ønske, at Gud, som: ved sit alter den kviddrende fugl, vil unde i sit tempel sin tjener et skjul“.

Ifølge Den nordslesvigske Kvindeforenings protokol har mor efter den tid været med til alle møder. En gang blev der holdt møde hos den yngste søn på »Nørreskov«, og et holdtes hjemme på afdægten i Nybøl. Til indvielsen af nybygningen på Rømø skriver Paula Fink: »Selv Magdalene Moos havde også trodset anstrengelserne og var mødt og havde talt. Hendes tale var særlig en tak. En tak og et velkommen til alle. En tak for den tid, der er gået med arbejde her med at få det så godt ordnet“.

Ved generalforsamlingen på Rønshoved Højskole d. 14. oktober 1938 nedlagde mor formandsposten for Den nordslesvigske Kvindeforening, og Paula Fink skriver: »Magdalene Moos meddeler, at hun ser sig nødsaget til at nedlægge sit hverv som formand, da hendes kræfter ikke slår til længere. Og hun holdt derefter en lille tale til forsamlingen. Magdalene Moos talte om foreningens arbejde, som det er gået siden genforeningen, om alt, hvad det har omfattet, talte om det trofaste samarbejde inden for foreningen og udtalte en tak for at være kommet med i alt det. Det har gjort livet rigere og givet en værdifuld arbejdets tilfredsstillelse. Fru Moos har nu inden afslutningen af sin tjeneste besøgt de forskellige virksomheder, vi har eller har haft med at gøre — Vogtsminde, Lyshøj — og glædet sig over, at der alle steder er fuldt optaget. Hun har også været på vore egne to hjem og glædet sig over den dygtige, ansvarsbevidste måde, der arbejdes på. Talte om det børnehjem, vi er samlet om i dag, som det, der i øjeblikket trænger mest til støtte, og sluttede: »Og nu står jeg så ved ledet og forlader med tak til alle min stilling inden for foreningen.

Jeg takker for den rigdom af oplevelser, arbejdet har givet mig, og mine tanker vil følge, hvad videre føres frem«.

Derefter bad Magdalene Moos Paula Fink om at aflægge beretning.

Mors arbejdsevne var opbrugt. Vi havde den lykke i mange år

at måtte beholde mor som en mild, medgørlig og meget taknemmelig gammel kone, på det kærligste plejet de sidste år af sin ældste datter.

Mor døde den 31. maj 1956. Alle hendes børn sad om hende, da hendes livsbane blev sluttet.

Mor, du gav med dåbens ord
gaven til os her på jord.
Sorg og glæde i din færden!
Tak for sorgen, tak for glæden,
tak for livet lille mor.

Mor og far efterlod hele deres store børneflokk en stor åndelig arv. De havde selv levet i arven efter deres forældre og gav os nu deres.

Det er det mærkelige, det vidunderlige med en åndelig arv, en mor og far efterlader, den kan som anden arv ikke deles mellem søskende, den kan kun arves hel, men den kan arves hel af hver eneste en af hele søskendeflokken, der vil tage imod den.

— — —

Afsked med haven.

Hvor kan det dog være, når jeg hører den lyd
af en spand, der bli'r sat, og hanken falder,
den brat må mig føre tilbage påny
til abildgårdens efterårssol og sky.
Far og mor og børnene alle
dens frugt samler ind
i sensommervind.
Ja, dertil min tanke den kalder.

Jeg åbner mit vindu en sensommernat,
hører blæsten i træer suse.
Man tror, ja man ved, det er elmene, at
man er hjemme, i mindernes rige skat.
Alt taler til mig, sindet bruser,
jeg dølger mig ind
i ungdommens sind
og er atter hjemme ved huset.

Nu jeg er der påny, må jeg se mig omkring
 i abildgård og blomsterhave,
 må gå i gangenes kønne sving
 jeg må se på alle de kønne ting,
 hvor man som barn med søskend' traved.
 Med taknemmeligt sind
 her blev plantet ind
 for os børn, der aldrig så mage.

Her stod rødbøg, rødtjørn og rødabildtræ
 foruden alt det, som far planted,
 akacie, tuja, rødhassel der,
 magnolie, pibetræ og juka her,
 og mor om det hele har kantet
 med sommerblomst fin
 som prik over I'et,
 det hele så kønt og så samlet.

Det gør ikke spor, at det hele forsvandt;
 ingen minderne kan tage.
 Det var så kønt, ingen fremmed, man fandt,
 det hele så ømt som os, kan så sandt
 i minderne altid betage.
 Her mor og far
 om hjerte os tar
 og vil gøre det alle dage.

— — —
 Nu jeg skal til at slutte, tage afsked med det hjem, det Nybøl,
 der ikke er mere, må jeg slutte med en oplevelse. Jeg havde en
 gang, jeg var i Sønderborg, lidt tid og gik op for at se Hjalte Skov-
 gård bygge på sit kunstværk, et stjernebillede til kongegården på
 Idrætshøjskolen.

Det var nu i en anden retning, mine tanker gik, da jeg stod og
 så på, hvordan Hjalte havde anbragt de små mosaikker, hele bil-
 ledet er bygget op af. — Det var kun et par dage siden, jeg havde
 været med til Valdemar Ludvigsens begravelse, og jeg tænkte på
 alle dem, der var gået bort derhjemme fra gaden i Nybøl. Hjalte

Skovgård var der ikke, men jeg så på hans arbejde, så på hans små håndredskaber og så en lille bunke af de små mosaikker og på en portion almindelig mørtel. Så igen hen på kunstværket, og pludselig så jeg, at hver eneste af de små mosaikker, Hjalte havde sat ind, var som et midtpunkt i helheden. Så løb vel fantasien af med mig. Jeg tænkte på en helt anden bygmester, mosaikkerne var blevet noget helt andet, jeg var i Nybøl, ved bækken og gaden, alle naboer dannede et billede, alle de, der nu var borte, og som man havde kendt og holdt af, var mosaikker i billedet, og hver for sig dannede de et midtpunkt.

Jeg tror, enhver vil danne midtpunkt og lyse lige klart for dem, de kommer til at danne midtpunkt for.

NOTER og HENVISNINGER

1. W. Konow (1847-1932). Norsk godsejer, der blev minister og statsråd. Han var gift med en søster til Frede Boisen, Rødkilde. Her var iøvrigt dobbelt svogerskab, F. B. var gift med Konows søster.
2. FALLE LILDHOLDT (3/6 1858-7/2 1926). Han var meget med i det danske arbejde, særlig i det økonomiske, ved oprettelsen af Jernfonden.
3. L. B. PoulSEN (20/2 1840-21/3 1919). Frimenighedspræst i Bovlund. Han var den bærende kraft i frimenighedslivet; han talte altid i sit dialektmål.
4. Morten Eskesen (1826-1913). Vandrelærer og visesanger. Det var om ham, Bjørnson skrev »Han vil med sine tusind fjed, sy sammen hvad de sønderled«. Han agiterede for den sønderjyske sag over hele landet.
5. Henriette Gubi (29/8 1856-14/7 1894). Vandrelærerinde, hun oprettede små skolekredse næsten over hele Nordslesvig.
6. Bulbroer. De var sat af store naturkampesten ved siderne, overlæggerne var dog i nogle tilfælde af kløvede sten.
7. Kasper Jensen (3/8 1858-17/2 1930). Vandrelærer på Broagerland og i Sundeved.
8. Nybøl mølle, ikke at forveksle med vandmøllen. Her fandt der kampe sted både den 28/5 og den 5/6 1848, men egentlig skudt i grus blev den ikke.
9. Pastor R. Thomsen (3/8 1849-8/8 1905). Var meget med i kredsen, der senere oprettede frimenigheden. Efter nogle år i Amerika kom han hjem og blev frimenighedspræst i Haderslev.
10. Georgia la Cour Pedersen (26/1 1844-9/7 1930). Hun oprettede sammen med sin mand Knud Pedersen fra Brøstrupgård ved Rødding Skibelund Efterskole, der nu føres videre af en sønnesøn.
11. Gefion. — En statue i København, der forestiller Sjælland blive pløjet ud af Sverige.

12. Fr. Heick. Forhenværende konsulent og forstander for Jydevad Forsøgsstation, nu direktør for Hedeselskabet i Viborg.
13. Morten Larsen. Daværende frimenighedspræst i Holstebro.
14. Emil Kock. Daværende præst ved St. Knuds Kirke i Odense.
15. Sejerstenen. Den er rejst i Rinkenæs på nordsiden af landevejen der, hvor Fjordvejen nu drejer fra. Stenen blev af sognets beboere rejst mellem krigene over den første faldne danske soldat. Han hed Sejer og faldt d. 6/4 1848. Hvem der har forfattet indskriften, har jeg ikke kunnet finde. Den lyder således:

Første skud fra Krigerskare Voldte Byen Skræk og Fare.
Men med Tak og Pris og Hæder Broderlig vi mindes eder
Som for os i første Møde Sejer vandt, hvor Sejer døde.
16. General Carl Moltke var general for det lige efter genforeningen oprettede, men nu igen nedlagte, Sønderjyske Landsdelskommando i Sønderborg.
17. Agnes Smidt, malerinde. Hun oprettede i sin tid en friskole i sit hjem i Lundsmark.
18. Sofie Andresen var den første plejemor på børnehjemmet i Rønshoved.
19. Grev Schack til Schackenborg i Møgeltønder. Han blev den første danske amtmand over Tønder amt.